

Vir. GLAVA

Dalmacija u borbi protiv njemačkog okupatora

BORBE S NIJEMCIMA NA SEKTORU ŠIBENIK - TROGIR

Uslijed naglog prodora Nijemaca iz Knina i Drniša prema Sinju jedinice VIII. i IX. brigade nisu uspjele da se prebace na lijevu obalu rijeke Cetine, već su ostale odsječene na području između Trogira i Šibenika. Svi kasniji pokušaji, da se probiju tim pravcem, ostali su bezuspješni, jer su jake neprijateljske snage bile zaposjele čitavu cestu od Neorića do Postinja Donjeg.

Položaj, u kojemu su se neprijateljskim zaposjedanjem ceste Sinj—Drniš našle te brigade, bio je vrlo opasan. U prvom redu brigade su ostale na uskom području, sa tri strane okružene neprijateljem, a s juga Jadranskim morem. Osim toga jedinice su bile sastavljene od mladog, tek mobiliziranog i vojnički potpuno neiskusnog ljudstva. S takvim snagama probijati neprijateljski обруč bilo je nemoguće, a da se ne pretrpe ozbiljni gubici.

Naročito nespokojstvo nastalo je u jedinicama, kada su Nijemci krenuli iz Šibenika u pravcu Trogira, a druge njihove snage pojačale napade u Kaštelanskom polju, nastojeći da se što prije probiju prema Trogiru i spoje s trupama, koje su nadirale iz Šibenika.

U takvoj situaciji došli su krajem septembra na šibensko-trogirski sektor članovi Oblasnog komiteta KP Ante Jurjević-Baja i

Andrija Božanić-Stevo. Na sastanku, zajedno sa Štabom Šibenskog sektora i štabovima brigada, oni su odlučili, da se brigade prebace na Brač, i tako bez gubitaka napusti zona, u kojoj im je prijetila opasnost, da budu potpuno opkoljene.

29. septembra 1943. partizanska posada obalne artiljerije na rtu Zečevo kraj šibenske Rogoznice, prisilila je topovskom vatrom neprijateljski transportni brod »Tunisiju«, da pristane uz obalu u mjestu Primoštenu. U brodu se nalazilo preko 40 vagona brašna > druge hrane, koja je u velikoj mjeri ublažila teškoće u ishrani vojske. U taj zaplijenjeni brod i nekoliko trabakula ukrkali su se u uvalama od Primoštena do Marine u noći između 29. i 30. septembra bataljoni VIII. i IX. brigade i prevezli se na otok Brač.

USPOSTAVLJANJE VEZE SA SAVEZNICIMA U ITALIJI

Uz VIII. i IX. brigadu, koje su s kopna prebačene na otok Brač, na srednjodalmatinskim otocima se početkom oktobra nalazila i XII. bračko-hvarsko-viška brigada i otočki partizanski odredi. Na Brač je s kopna bila prebačena i Centralna bolnica iz planine Mosora, u kojoj se nalazio već; broj ranjenika i bolesnika. Na svim otocima još se uvijek nalazilo više stotina talijanskih vojnika i mnogo neboračkog stanovništva, koje se, bježeći pred Nijemcima, sklonilo na otoke.

Boravak velikog ljudstva na skučenom otočkom terenu donio je brojne, teško rješive probleme. Postavilo se pitanje, kamo s ranjenicima i neboračkim stanovništvom u slučaju njemačkog iskrcavanja na otoke. Naročito težak problem predstavljala je ishrana. Najteža situacija bila je na Braču, gdje se pored vojske i izbjeglog stanovništva nalazio i veći broj Jevreja, koji su bili došli iz koncentracionog logora na Rabu. Ove i niz drugih ozbiljnih teškoća svojim ličnim prisustvom na otoku Braču rješavali su Ante Marasović-Mirko, član Oblasnog komiteta, i Benko Matulić, sekretar Okružnog komiteta KP Srednjodalmatinskog otočja. Kada su s Trogirskog sektora zajedno s brigadama došli na Brač Ante Jurjević-Baja i Andrija Božanić-Stevo, njih četvorica zajedno, nakon svestrane analize postojeće situacije, donijeli su smjele odluke: braniti otoke pod svaku cijenu; uputiti u Italiju predstavnike NOV, koji

Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, u Livnu oktobra 1943. godine. U gornjem redu s lijeva: Ante Jurjević-Baja, Svetislav Stefanović-Čečo, Vicko Krstulović i Drage Gizdić. U donjem redu: Andrija Božanić, Neda Marović-Ranka i Ivica Kukoč

će od saveznika zatražiti pomoć, u prvom redu u prihvaćanju teških ranjenika i izbjeglog neboračkog stanovništva. Odlučeno je, da se u Italiju pošalju Sergije Makijedo, tadašnji komesar flote naružanih brodova, i Adam Armanda. Oni su sobom nosili pismenu punomoć, na osnovu koje su kao legitimni predstavnici NOV Jugoslavije mogli stupiti u kontakt sa savezničkom komandom i rješavati sva ona pitanja, koja su bila navedena u punomoći.

Tako je 1. oktobra iz starogradske luke na otoku Hvaru isplovio za Italiju parobrod »Bakar«, prvi parobrod, koji je u stranom svijetu istakao jugoslavensku zastavu s petokrakom zvijezdom¹. Pored predstavnika Narodnooslobodilačke vojske na »Bakru« se nalazilo i nekoliko desetaka teških ranjenika, talijanskih vojnika i Jevreja. Sutradan, 2. oktobra, »Bakar« je u pratnji dvaju savezničkih razarača, koji su mu izišli u susret, uplovio u talijansku luku Bari.

U prvim dodirima s nekim štabovima savezničkih vojnih snaga u Italiji delegacija NOV Jugoslavije nije naišla na osobitu naklonost. Naprotiv, pojedini saveznički oficiri, očito nenaklonjeni Narodnooslobodilačkoj vojsci pod vodstvom komunista, namjerno su delegaciji stvarali teškoće, upućivali je od jedne komande do druge i na sve načine pokušavali da ometu misiju, radi koje je bila došla. Ali bilo je i onih savezničkih oficira, koji su imali više razumijevanja za potrebe Narodnooslobodilačke vojske. Jedan od njih, šef savezničke kontrolne komisije pri talijanskoj vladi, omogućio je delegaciji NOV, da dođe u štab generala Eisenhowera u Alžir. Nakon toga određena je grupa američkih oficira, koja je dobila zadatak, da se bolje upozna s borbom Narodnooslobodilačke vojske pod vodstvom maršala Tita i da razmotri njene zahtjeve iznesene u punomoći, koju je delegacija donijela sobom. Istovremeno saveznici su u Štab VIII. korpusa u Livno uputili jednu svoju vojnu misiju, koja je na licu mjesta trebala da ispita potrebe i izvidi tehničke mogućnosti upućivanja pomoći jedinicama Narodnooslobodilačke vojske.

¹ Prilikom upućivanja »Bakra« u Italiju, u strane vode, postavilo se pitanje: koju zastavu istaći na brodu? Nije se radilo samo o međunarodno-pravnoj strani, već i opasnosti, da saveznički ratni brodovi i avioni napadnu brod, videći na njemu nepoznatu zastavu. Nakon međusobnog savjetovanja spomenuti članovi oblasnog komiteta su odlučili, da »Bakar« isplovi pod jugoslavenskom zastavom s petokrakom zvijezdom.

Sredinom oktobra 1943. saveznici su na Vis poslali prvu pomoć, koja se sastojala od dvadesetak vagona brašna i razne konzervirane hrane. Nakon toga na Vis je stigla i prva pošiljka u oružju i municiji. Otada su u većim ili manjim razmacima stizali na otok transportni brodovi Ratne mornarice NOV i dovozili hranu, odjeću, oružje i municiju za jedinice Narodnooslobodilačke vojske. A za sve vrijeme sa srednjodalmatinskih otoka odlazili su u Italiju transporti ranjenika i izbjeglog neboračkog stanovništva. Međutim, iako je pomoć, koju su saveznici u to vrijeme pružili jedinicama NOV na Visu, bila vrlo značajna, ona je trebala i mogla biti veća, da nije bilo djelovanja reakcionarnih savezničkih oficira, koji su radili na tome, da pomoć u što većoj mjeri umanje, kada već nisu bili u stanju da je potpuno onemoguće.

Poslije dužih pregovora predstavnici NOV uspjeli su privoliti savezničku komandu, da se Jugoslaviji vrate oni njeni brodovi, koje su Talijani oduzeli u raspadu bivše države. Tako su mornarici NOV bili predani parobrodi »Morava«, »Sitnica«, »Galeb« i remorker »Radnik«. Drugačije je bilo sa zahtjevom, da se predaju i jedinice bivše jugoslavenske ratne flote, koje su se nalazile na sidrištu luke Malte. Saveznička komanda nije pristala da ih preda Narodnooslobodilačkoj vojsci.

OSMA I DEVETA BRIGADA NOV PONOVO NA TROGIRSKOM SEKTORU

Nakon prebacivanja VIII. i IX. dalmatinske brigade na otok Brač ria trogirskom području ostao je manji broj boraca, od kojih je pod komandom Joze Lozovine-Mosora bio formiran Marinsko-segetski partizanski odred. Kako partizanska mobilizacija provedena u danima kapitulacije Italije još uvijek traje, odred je za kratko vrijeme narastao na dva bataljona, od kojih jedan drži položaje prema Šibeniku, a drugi vodi uporne borbe s njemačkom kolonom u Kaštelanskom polju¹.

¹ Kasnije Marinsko-segetski odred dobiva naziv Sibensko-trogirski partizanski odred. Komandant Prvog bataljona bio je Ivan Koščina, a komesar Jere Matijaš. Komandant Drugog bataljona bio je Ante Vukman-Bebe, a komesar Nenad Ravlić.

Trupe njemačke 114. divizije, koje su iz Šibenika nadirale prema Splitu, naišavši na otpor jedinica Marinsko-segetskog odreda, povukle su se natrag i za nekoliko dana nisu ispoljavale naročitu aktivnost.

Da bi ojačali partizanske snage na tom pravcu, iz Braća su u noći između 4. i 5. oktobra prebačeni dijelovi VIII. dalmatinske brigade, a idućih noći na trogirsko područje prebačene su i ostale jedinice VIII. i IX. brigade. Došavši ponovno na ovaj sektor, brigade su zauzele isturene položaje na liniji Perković—Boraja—Primošten, zatvarajući time tri glavne saobraćajnice, koje iz Šibenika vode prema Splitu.

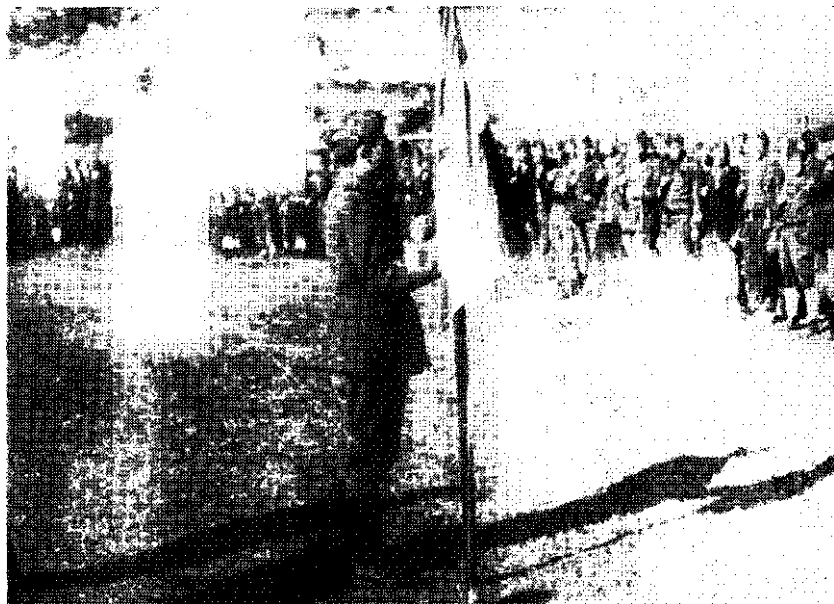
OFENZIVNE AKCIJE JEDINICA VIII. DALMATINSKOG KORPUSA

Iako su napuštanjem obrane na pravcima prema Splitu njemačke trupe ušle u sam grad, sve važnije komunikacije, koje iz unutrašnjosti vode k jadranskoj obali, i dalje su ostale pod kontrolom jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Tako komunikacije Split—Šibenik drže jedinice VIII. i IX. dalmatinske brigade, cestu Sinj—Trilj—Imotski i Imotski—Posušje—Duvno kontroliraju brigade 9. divizije NOV, a cestu Split—Šestanovac—Imotski bataljoni Mosorskog partizanskog odreda i jedinice X. dalmatinske brigade. Osim toga jedinice Narodnooslobodilačke vojske još su uvijek držale dio obale od Trogira do Šibenika i veći dio obalnog pojasa u Makarskom Primorju. Svi dalmatinski otoci nalaze se u to vrijeme u rukama partizana.

Da bi što je moguće više otežali konsolidaciju neprijateljskih redova na zauzetom području, jedinice VIII. korpusa započele su vršiti česte prepade na novouspostavljena neprijateljska uporišta, rušiti i pregrađivati glavne ceste i na njima napadati neprijateljske trupe i motorizirane kolone u pokretu. Tako su jedinice 19. divizije u sjevernoj Dalmaciji, Sjeverodalmatinski i Kninski partizanski odred, svojom stalnom aktivnošću na komunikacijama, koje iz Like vode u Dalmaciju, onemogućavali dovoz novih neprijateljskih trupa i ratnog materijala prema dalmatinskoj obali.

Osmog oktobra jedan bataljon V. brigade 19. divizije i dijelovi Kninskog partizanskog odreda napali su na cesti nedaleko od Padena jednu njemačku kolonu, u kojoj su se nalazila 54 vozila s vojskom. U trosatnoj borbi neprijatelj je imao preko 20 mrtvih i veći broj ranjenih vojnika. Već idućeg dana napao je III. bataljon V. brigade jednu drugu neprijateljsku kolonu, koja je nastojala da se probije cestom iz Gračaca prema Obrovcu. U višesatnoj ogorčenoj borbi neprijatelj je imao oko 50 mrtvih i nekoliko desetaka ranjenih vojnika. U noći između 9. i 10. oktobra Prvi bataljon Sjevero-dalmatinskog partizanskog odreda sačekao je na cesti Smilčić—Pridraga jednu njemačku kolonu i napavši je unakrsnom vatrom, nanio joj osjetne gubitke u ljudstvu i materijalu.

Na području srednje Dalmacije pokušala je jedna snažna njemačka kolona da se u zoru 6. oktobra probije cestom Sinj—Imotski. Na položaju u blizini Trilja napale su je jedinice X. dalmatinske brigade i nanijevši joj gubitke od 40 mrtvih, primorali je, da se

U Rudi kod Sinja: prilikom proglašenja X. dalmatinske brigade udarnom, komandant Ivan Vulin govori borcima.

vrati natrag u Sinj. Jedna druga neprijateljska kolona pokušala je 11. oktobra da se iz Imotskog probije prema Sinju, a već slijedećeg dana nove njemačke snage krenule su iz Imotskog prema Duvnu. Obje te njemačke kolone bile su napadnute od jedinica 9. divizije i prisiljene da se vrate u polazna mjesta.

Trinaestog oktobra u rano jutro ponovno je iz Sinja krenula prema Imotskom jedna neprijateljska motorizirana kolona, u **kojoj** je bilo oko **150** vozila. S položaja u blizini Ciste kolonu **je napao** Četvrti bataljon Treće dalmatinske brigade. U višesatnoj **ogorčenoj** borbi Nijemci su potisnuli partizane s dotadašnjih položaja i probili **se** sve do sela Studenaca, gdje su ih ponovno napale čete Prvog bataljona iste brigade. Nakon uporne višesatne borbe Prvi bataljon je presjekao neprijateljsku kolonu i nanio joj osjetne gubitke u ljudstvu. Međutim, uskoro su iza ovih naišle nove neprijateljske snage, pa je bataljon bio prisiljen da napusti borbu.

Ujutro 13. oktobra Nijemci su prešli u napad na položaje VIII. i IX. brigade na pravcu iz Šibenika prema Splitu. Nakon dva **dana** ogorčenih bojeya na cesti prema Trogiru njemačke su trupe uspjele da potisnu jedinice IX. brigade s njenih položaja na Grebaštici **i** da prodru do Primoštena i Rogoznice. U snažnom protunapadu, izvršenom 16. oktobra, bataljoni IX. brigade potjerali su neprijatelja iz oba ta mjesta i ponovno zauzeli prvobitne položaje uz cestu prema Šibeniku.

POKUŠAJ NJEMAČKOG ISKRCAVANJA NA OTOKE

Uporedo s nastojanjem, da ovlada kopnenim komunikacijama, neprijatelj je pokušao da se iskrca na obližnje dalmatinske otoke radi osiguranja pomorskih veza između sjeverne i južne Dalmacije.

Još 30. septembra Nijemci su, ispitujući jačinu partizanskih snaga i njihove položaje na otoku Ugljanu, uputili iz Zadra preko kanala jednu manju izviđačku jedinicu. Ploveći u dva čamca, Nijemci su uz podršku artiljerijske vatre s kopna pokušali da se iskrcaju u blizini Preka. Dijelovi Otočkog partizanskog odreda napali su Nijemce mitraljeskom vatrom, od koje je jedan čamac bio oštećen, pa se nasukao na pličini Lovreta blizu Preka. Kad su Nijemci

počeli iskakati iz nasukanog broda, jedna partizanska desetina, koja je na tom mjestu čuvala prilaze, napala ih je i ubila trojicu, dok su četvorica zarobljena, a čamac zapaljen. Drugi njemački čamac vratio se natrag preko kanala.

Idućeg dana oko tri sata poslije podne krenulo je 7 njemačkih čamaca prema Preku, a za njima jedan parobrod, koji je prevozio trupe. Dok se njemački konvoj približavao Preku neprijateljska artiljerija iz Zadra zasipala je partizanske položaje topovskim i minobacačkim granatama. Jedinice Otočkog odreda pustile su Nijemce u blizini mjesta, a zatim ih napale vatrom iz pušaka i mitraljeza. Nakon duge borbe nekoliko njemačkih čamaca približilo se samoj obali, ali su na kraju bili odbijeni. Pred sam sumrak njemački su brodovi otplovili prema Zadru.

Na sličan način u zoru 5. oktobra Nijemci su sa šest naoružanih čamaca i jednim transportnim brodom isplovili prema Pelješcu u namjeri, da se iskrcaju na njegovoj sjevernoj strani u predjelu Drače i Brijesta. Međutim, dijelovi XIII. dalmatinske brigade, koji na tom dijelu drže položaje, napali su Nijemce mitraljeskom vatrom i prisilili ih, da se vrate u pravcu Ploča.

Nakon tih slijedili su novi pokušaji neprijatelja, da se 'skrca na pojedine otoke. U noći uoči 23. oktobra uplovilo je brodovima u luku Milne na zapadnom dijelu otoka Brača oko 200 ustaša iz makarskog garnizona. Uslijed nebudnosti posadne jedinice i brodova ratne flotile ustaše su se nesmetano iskrcali u luku, a zatim blokirali mjesto i pohvatali stanovništvo. Saznavši za ustaško iskrcavanje, dijelovi XII. brigade, koji su bili raspoređeni na zapadnom dijelu otoka Brača, krenuli su trčeći prema Milni. Prikravši se mjestu, borci su okružili neprijatelja sa svih strana, a zatim prešli u odlučni napad. U borbi, koja se razvila, bilo je ubijeno oko 40 i zarobljeno 15 ustaša, zaplijenjeno 50 pušaka i izvjesne količine municije. Uslijed sve snažnijeg pritiska otočkih boraca i opasnosti, da budu potpuno uništeni, ustaše su se povukli k svom brodovlju i otplovili prema Splitu. Samo zahvaljujući brznoj intervenciji jedinica XII. brigade, pohvatano stanovništvo Milne bilo je oslobođeno i time spašeno od zločina i pljačke.

FORMIRANJE NOVIH PARTIZANSKIH ODREDA

Kada je nakon kapitulacije Italije većina dotadašnjih partizanskih odreda prerasla u brigade, na svim područjima, na kojima su odredi dotada djelovali, ostale su manje grupe partizanskih boraca. Za kratko vrijeme te su grupe, pristizanjem novog ljudstva, ponovno narasle u nove partizanske odrede, od kojih neki imaju i po nekoliko bataljona¹.

Međutim, neposredno po kapitulaciji Italije, a i kasnije nakon upada Nijemaca, partizanski su odredi formirani i u nekim predjelima Dalmacije, u kojima ih ranije nije bilo.

Postojanje većeg broja partizanskih odreda u novim uvjetima njemačke okupacije imalo je mnogostruko značenje za daljnji razvoj Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji. Novoformirane dalmatinske divizije stacionirale su u to vrijeme na strateški podesnim terenima, gdje su uvjeti manevriranja omogućavali opstanak i većih vojn'čkih formacija. Tako je 19. sjeverodalmatinska divizija stacionirala u Bukovici i u sjevernom dijelu Kninske Krajine s oslonom na Velebit i Liku. Dvadeseta divizija boravi na Dinari sa širokim mogućnostima manevriranja duž te velike planine, dok su brigade 9. divizije bile raspoređene na sektoru Duvaniskog polja s oslonom na zapadnu Bosnu, u kojoj tada borave i proleterске divizije Narodnooslobodilačke vojske².

Na taj način velik dio dalmatinskog područja, u prvom redu gotovo čitav obalni pojas s dijelom Dalmatinske Zagore, bio je bez direktne kontrole brigada VIII. dalmatinskog korpusa. Tu su prazninu svojim prisustvom i djelovanjem ispunili brojni partizanski odredi sve od Novigradskog mora na sjeveru do Dubrovnika i Konavoskog polja na jugu Dalmacije.

Da bi se uskladila njihova aktivnost, u tri glavna dalmatinska područja, u sjevernoj, srednjoj i južnoj Dalmaciji, bili su krajem 1943. g. formirani štabovi grupa partizanskih odreda.

¹ Mosorski partizanski odred imao je u svom sastavu četiri bataljona, Sjeverodalmatinski tri, Kninski dva, Svilajsko-mosečki dva, Sibensko-trogirski dva bataljona i t. d.

² Za brigade 26. divizije, koje u to vrijeme borave na skučenom otočkom prostoru, bilo je predviđeno da se u slučaju jačeg njemačkog desanta na otoke prebace na kopno.

Pod Štab grupe partizanskih odreda srednje Dalmacije potpadali su Dinarski, Svilajsko-mosečki, Sibensko-trogirski, Mosorski i kasnije Vrlički partizanski odred. Komandant grupe partizanskih odreda srednje Dalmacije bio je Branko Dude, a komesar Dragutin Crnogorac.

U Biokovu bio je formiran Štab grupe partizanskih odreda južne Dalmacije, čiji je komandant bio Vlado Viskiđ, a komesar Zarko Despot. Pod ovaj štab spadali su Makarski, Imotski i Neretvanski partizanski odred.

U sjevernoj Dalmaciji na liniji Karin—Zadar i Novigrad—Zadar djelovao je Zadarski partizanski odred, na terenu Bukovice i prema Vranskom jezeru Sjeverodalmatinski partizanski odred, a u okolici Knina Kninski partizanski odred. Na otoku Ugljanu i Pašmanu, a kasnije, prebacivanjem na kopno, na sektoru između Biograda, Benkovca i Zemunika, djelovao je Sjevercotočki partizanski odred. Svim odredima na terenu sjeverne Dalmacije rukovodio je Štab grupe Sjeverodalmatinskih partizanskih odreda. Komandant štaba grupe¹ bio je Šime Ivas, a komesar Milan Munižaba.

I na drugim dalmatinskim otocima, pošto je većina za vojsku sposobnog ljudstva otišla u brigade, bili su formirani manji partizanski odredi. Tako po jedan partizanski odred djeluje na otoku Braču, Hvaru, Korčuli i Mljetu².

Operirajući duž glavnih komunikacija, koje prolaze dalmatinskim područjem, novoformirani partizanski odredi dali su značajan prilog borbi protiv njemačkog okupatora, ustaša i četnika. Ulazeći u okršaje s neprijateljem, samostalno ili u sklopu operacija, koje su izvodile pojedine brigade ili divizije u cjelini, borci partizanskih odreda su u periodu od kraja 1943. do konačnog oslobođenja Dalmacije uništili velik broj neprijateljskih vojnika i oficira, uništili na desetine njegovih vozila i zaplijenili znatne količine oružja, municije i druge ratne opreme.

Veliku ulogu izvršili su partizanski odredi u mobilizaciji nekih boraca za Narodnooslobodilačku vojsku. Čim bi neki odred brojno narastao do jačine jednog ili više bataljona, njegovi su dijelovi skoro redovito ulazili u sastav neke od brigada VIII. dalmatinskog korpusa.

¹ Kraće vrijeme nakon formiranja komandant Štaba grupe Sjeverodalmatinskih odreda bio je Tomica Popović.

² Vidi napomenu na stranici 678

Partizanski odredi u Dalmaciji bili su glavni oslonci terensko-političkih radnika na područjima okupiranim od neprijatelja. Gотово sva rukovodstva organizacija NOP-a na terenu, naročito u uvjetima neprijateljskog terora, pojačanog krajem 1943. i početkom 1944. godine, mogla su se održati i djelovati samo uz pomoć, koju su im indirektno, a ponegdje i direktno pružale jedinice pojedinih partizanskih odreda. Iz sjedišta rukovodstava organizacija NOP-a, koja su se redovito nalazila u blizini odreda, odlazili su politički radnici u pojedina sela i područja i tako i za vrijeme najvećih neprijateljskih racija i ofenziva održavali s narodom vezu.

Prisustvo boraca partizanskih odreda na područjima, na kojima za dulje vrijeme nisu dolazile veće formacije Narodnooslobodilačke vojske, imalo je veliko moralno-političko značenje. Iskustvo dotadašnje borbe je pokazalo, da je borbeni moral stanovništva uvijek bio veći, dok su u njegovoj blizini boravili borci.

Partizanski odredi u Dalmaciji djeluju sve do njenog oslobođenja, kada borci odreda ulaze u sastav pojedinih dalmatinskih brigada, da bi nastavili borbu i izvan njenih granica.

OPCA NJEMAČKA OFENZIVA U DALMACIJI I OKUPACIJA CJELOKUPNE OBALE

Nailazeći svagdje na sve snažniji otpor jedinica Narodnooslobodilačke vojske, neprijatelj je odlučio poduzeti obimnije operacije i što prije ovladati cjelokupnim obalnim područjem i dalmatinskim otocima. Da bi ojačali snage za tu akciju, Nijemci u drugoj polovini oktobra upućuju k obali pravcem Bihać—Gračac—Knin svoju 264. pješadijsku diviziju istovremeno aktivirajući i snage 118. divizije iz Metkovića u pravcu Biokova i poluotoka Pelješca.

Krajem oktobra otpočela je opća neprijateljska ofenziva protiv jedinica VIII. dalmatinskog korpusa. Nijemci su najprije izveli desant na poluotok Pelješac i odmah zatim napali snage NOV na sektoru Trogir—Šibenik, na Mosoru i na Biokovu.

BORBE NA PELJEŠCU

U zoru 23. oktobra njemačke su se trupe iskrcale na sjeverne obale Pelješa, na sektoru Osobijava—Crkvice. Pošto su svladale slab otpor dijelova XIII. brigade na tom pravcu, krenule su odmah prema Kuni i Janjini. U nastaloj situaciji jedinice XIII. brigade, koje su se odupirale Nijemcima na Stonskoj prevlaci, bile su prisiljene da se pred opasnošću okruženja povuku prema zapadnom dijelu poluotoka. Saznavši za događaje na Pelješcu, Stab VIII. korpusa odmah je uputio u pomoć I. dalmatinsku brigadu, koja dotada vodi borbe na sektoru Duvno—Imotski.

Dva bataljona I. dalmatinske brigade stigla su na Pelješac 27. oktobra. Do njihova dolaska jedinice XIII. brigade uspjele su zadržati Nijemce i ustaliti front na položajima oko Janjine i pred Orebićem. Bataljoni I. dalmatinske brigade odmah su poduzeli snažan protunapad, u kojemu su borbom prsa o prsa odbacili Nijemce na nove položaje, nanijevši im gubitke od oko stotinu mrtvih i više ranjenih vojnika.

NAPAD NIJEMACA IZ PRAVCA ŠIBENIKA I DRNIŠA

Dvadesetišestog oktobra jedna snažna njemačka kolona, pojačana tenkovima i artiljerijom, krenula je iz Drniša cestom prema Muću i na položaju Movran sukobila se s jedinicama VIII. dalmatinske brigade. U isto vrijeme jedna druga njemačka kolona nastupala je cestom Šibenik—Trogir i na sektoru Boraja — Konjska Glava bila napadnuta od bataljona IX. brigade, koji nakon povratka s Brača drže ove položaje.

Za vrijeme nastupanja neprijateljskih kolona iz Šibenika i Drniša Nijemci su prešli u napad i s položaja u Kaštel-Sućurcu, nastojeći da se probiju do Trogira i spoje sa snagama, koje su nadirale iz Šibenika. Njemačkim snagama na sektoru Kaštela uspješno su se suprotstavljale jedinice Marinsko-segetskog partizanskog odreda i nanosile im osjetne gubitke,

Bataljoni VIII. brigade raspoređeni na sjeverozapadnim padinama planine Moseća pružili su neprijatelju odlučan otpor i u okršajima prvog dana zaustavili njegovo napredovanje prema Muću.

Međutim, idućeg jutra pred nadmoćnijim neprijateljskim snagama bataljoni se povlače prema Brštanovu, gdje se narednih nekoliko dana vode neprestane žilave borbe. 28. oktobra Nijemci su velikim snagama prešli u napad i s istoka, nailazeći cestom Klis—Prugovo—Gizdovac u pravcu Lečevice. Preko cijelog dana 28., 29. i 30. oktobra suprotstavljao se IV. bataljon VIII. brigade njemačkim snagama na tom pravcu. Uklještena neprijateljem sa svih strana, brigada se preko Lečevice povukla na Svilaju, a zatim prešla na lijevu obalu rijeke Cetine, gdje na položaju Bili Brig zatvara cestu Sinj—Vaganj—Livno.

Pred snažnim pritiskom njemačkih trupa na sektoru Boraja v na cesti Šibenik—Primošten—Rogoznica, prisiljena je IX. brigada 20. divizije da se povuče prema Marini. Istovremeno su Nijemci pojačali napade i na sektoru Solin—Kaštela, uporno nastojeći da se probiju prema Trogiru. U takvoj situaciji IX. brigadi je zaprijetila opasnost, da bude opkoljena, zbog čega se u noći uoči 3. novembra ponovno brodovima prebacuje na Brač.

Povlačenjem brigada 20. divizije sa sektora Trogir—Šibenik, na njemu cstaje i dalje Marinsko-segetski partizanski odred, koji Nijemcima za sve vrijeme njihova nadiranja prema Trogiru pruža uzastopni otpor. Nijemci su konačno ušli u Trogir 7. novembra, četrdeset dana poslije nego su njihove trupe ušle u grad Split.

U isto vrijeme, dok je njemačka kolona izbijala na visove iznad Trogira, u njemu se održavala proslava Oktobarske revolucije, kojoj je prisustvovao narod i dijelovi Marinsko-segetskog partizanskog odreda. Videći u gradu okupljenu masu, Nijemci su po njemu esuli minobacačku vatru, od koje je poginulo i bilo ranjeno nekoliko građana. Brojni rukovodioci okružnih foruma NOP-a za srednju Dalmaciju i kotara Trogir, koji su prisustvovali proslavi, uspjeli su se u zadnji čas ukrcati u brodove i otploviti za Drvenik.

Dijelovi Marinsko-segetskog partizanskog odreda, osoblje Komande mjesta Trogir i neki terenskopolički radnici prešli su na ctok Čiovo i povukli za sobom pokretni most, koji ovaj otok spaja s Trogirom. Ulaskom u Trogir Nijemci se nisu usuđivali prijeći preko morskog kanala prema Čiovu, što je omogućilo pripadnicima NOP-a, da se u naredne dvije noći prebace na Drvenik, a zatim i na Šoltu.

BORBE NA MOSORU

Dvadesetišestog oktobra, t. j, istog dana, kada su njemačke kolone krenule iz Šibemka i Drniša prema Splitu, otpočeo je snažni napad Nijemaca i ustaša na snage Mosorskog partizanskog odreda na sektoru Žrnovnica—Mosor.

Njemačko-ustaški napad na Moser otpočeo je istovremeno iz više pravaca: iz Splita, Omiša, Klisa i Trilja. Koristeći se prikladnošću terena za pružanje otpora, mosorski su borci uspješno odolijevali višednevnim njemačkim napadima i nanosili neprijatelju osjetne gubitke. Naročito žestoke borbe vodile su se u predjelu brda Peruna na južnim padinama Mosora. U nizu uzastopnih pokušaja, da vladaju tim brdom, u borbama prsa o prsa poginulo je i bilo ranjeno nekoliko stotina njemačkih vojnika, ali su i partizanski gubici bili znatni. Pored ostalih, na Perunu je na čelu svoga bataljona hrabro poginuo i komandant Sinković.

Poslije osam dana ogorčene borbe Nijemci su prodrli do sela Gata, gdje ih na pogodnom manevarskom zemljištu ponovno dočekuju bataljoni Mosorskog partizanskog odreda. Na prilazima selu u žestokim trodnevnim borbama Nijemci su imali oko stotinu mrtvih i ranjenih vojnika, uništeni tenk i jedna borna kola.

Naišavši u predjelu Gata na tako snažan partizanski otpor, Nijemci dovode nove snage i ubacuju ih u borbu. Sedmog novembra otpočeo je novi, dotada najsnažniji njemački napad na sektoru Mosora. Dok jedna jaka njemačka kolona nastavlja s novim napadima na pravcu Gata—Koštanje, neprijatelj je pojačao napad i na sjevernoj strani Mosora, iz Dugopolja prema Blatu na Cetini. Jake njemačke snage nadirale su i cestom Trilj—Šestanovac—Zadvarje. U toku dana 8. novembra vodile su se dotada najteže borbe na mosorskom području. Naročito ogorčene borbe s Nijemcima vodio je na položajima kraj sela Kostanja II. bataljon Mosorskog odreda pod komandom Vjeke Dumičića i IV. bataljon pod komandom Marka Križana u predjelu Blata na Cetini. Uslijed velike neprijateljske nadmoćnosti i pomanjkanja municije bataljoni Mosorskog partizanskog odreda¹ povlačili su se pod borbom prema Biokovu.

¹ Stab Mosorskog partizanskog odreda sačinjavali su: Jakša Baučić, komandant, Marko Križan, zamjenik komandanta, Ratimir Kokić, komesar, i Marko Čolak, zamjenik komesara.

NASTAVAK BORBI NA PELJEŠCU

Kada su učvrstili zauzete položaje i pregrupirali svoje snage, bataljoni I. dalmatinske, podržavani dijelovima XIII. brigade, u noći 13. oktobra poduzeli su na Pelješcu novi napad na neprijatelja u predjelu Baba—Bijela Ploča—Supina. Premda dobro pripremljen, ovaj napad nije u potpunosti uspio. U danima zatišja Nijemci su na spomenutoj liniji izgradili snažne utvrde, iz kojih su jedinicama NOV pružili žilav otpor. Pa iako su već u prvom naletu borci I. dalmatinske potjerali Nijemce s Babe i Bijele Ploče, dominantni položaji na Supini i Sv. Jurju i dalje su ostali u rukama neprijatelja. U noći 2. novembra ponovnim napadom Nijemci su bili protjerani i s preostalih položaja i odbačeni prema Roti i Zagrudi. U tim borbama bilo je ubijeno i ranjeno preko stotinu njemačkih vojnika i oficira, dok su jedinice NOV imale oko pedeset boraca izbačenih iz stroja. Idućeg dana bataljoni I. dalmatinske brigade vrše napad i na Rotu i Zagrudu i ponovno uspijevaju izbaciti Nijemce s nekoliko okolnih uzvisina. Međutim, još istog dana, dobivši pojačanja, Nijemci izvođe jak protunapad i ponovno odbacuju partizanske snage s osvojenih položaja.

Sedmog novembra u zoru počelo je opće nastupanje njemačkih trupa na poluotoku Pelješcu. Pred snažnim pritiskom nadmoćnijih neprijateljskih snaga pristiglih iz Metkovića bataljoni I. i XIII. dalmatinske brigade napuštaju kote Stražišće i Sv. Juraj i povlače se na nove položaje. Sutradan, 8. novembra, one su poduzele snažni protunapad i borbom prsa o prsa ponovno preuzeli ove dominantne kote. To su bile najkrvavije borbe na poluotoku Pelješcu, u kojima su jedinice NOB polazeći iz juriša u juriš imale oko 150 mrtvih i ranjenih boraca.

Uvidjevši, da u frontalnim danonoćnim borbama s bolje opremljenim i nadmoćnijim neprijateljem jedinice trpe osjetne gubitke, Štab VIII. korpusa je odlučio, da se napusti daljnja obrana Pelješca i da se brigade prebace na Korčulu.

BORBE U SJEVERNOJ DALMACIJI I NA PRILAZIMA DUVANJSKOM POLJU

Dok je glavnina snaga VIII. korpusa vodila oštre borbe s neprijateljem u srednjoj Dalmaciji i na Pelješcu, i jedinice 19. i 9. divizije, neprestano su angažirane u borbi s neprijateljem na svojim operativnim područjima.

Devetnaesta divizija na terenu sjeverne Dalmacije usmjeravala je svoju glavnu aktivnost na komunikacije, koje iz Like vode na to područje, ometajući pristizanje 264. njemačke divizije u sjevernu Dalmaciju. Najjače borbe vodile su se uz komunikaciju Knin—Otrič, gdje su jedinice V. i VI. brigade 19. divizije nanosile neprijatelju osjetne gubitke u ljudstvu i materijalu. Sedma brigada iste divizije vodi za sve to vrijeme uporne borbe s neprijateljskim snagama na komunikaciji Zadar—Obrovac—Gračac.

Ujutro 23. oktobra napao je II. bataljon VII. brigade jednu jaču njemačku kolonu na cesti Benkovac—Biograd n/m. U borbi, koja se s nesmanjenom žestinom vodila sve do podne, Nijemci su bili primorani da se vrate na polazne točke, pretrpjevši gubitke od 25 mrtvih i 30 ranjenih vojnika.

Idućeg dana III. i IV. bataljon ove brigade napali su neprijateljske snage kod sela Pridrage i nanijeli im gubitke od preko 40 mrtvih.

Dvadesetipetog oktobra krenula je jedna njemačka motorizirana kolona cestom na relaciji Gračac—Bravno. Kod sela Derigaja tu su kolonu napale jedinice V. dalmatinske brigade i nanijele joj gubitke od oko 120 mrtvih vojnika, uništivši pritom i nekoliko neprijateljskih vozila. I jedinice VI. brigade napale su 28. oktobra zapadno od Gračaca jednu drugu njemačku kolonu u sastavu od 36 motornih vozila punih vojske i nanijele joj gubitke od 105 mrtvih vojnika.

Među nizom drugih akcija, koje su jedinice 19. divizije i Sjeverodalmatinski partizanski odredi izveli protiv neprijatelja u sjevernoj Dalmaciji, i dalje se ističu snažni napadi na njemačko-ustaške kolone u pokretu. Tako je 31. oktobra V. brigada 19. divizije napala jednu njemačku kolonu od 400 vojnika na putu iz Donjeg Lapca k Dobrom selu i prisilila je, da se vrati natrag u Lapac. Idućeg dana ta ista njemačka kolona ponovno je pokušala da se probije pravcem prema Dobrom Selu, ali je ponovno bila sačekana i

napadnuta. U osmosatnoj žestokoj borbi Nijemci su pretrpjeli csjetne gubitke u mrtvim i ranjenim vojnicima.

Tih dana napade na njemačke kolone u pokretu izvršili su i dijelovi VII. dalmatinske brigade na putu Zaton—Vodice. Kninski partizanski odred napao je neprijateljsko uporište u selu Vrbniku, dok je VI. brigada 19. divizije prešla na sektor Bosanskog Grahova, gdje čisti četnička uporišta u okolnim selima i napada pokrete njemačkih trupa na ovom području. Nekoliko dana kasnije V. i VI. brigada 19. divizije upućene su na područje Knin—Vrlika, gdje gone četničke snage iz pojedinih sela. Osmog novembra V. brigada ušla je u gradić Vrliku i očistila sva druga neprijateljska uporišta u sjeverozapadnom dijelu Cetinske doline.

I jedinice IX. divizije, ojačane X. brigadom, izvode stalne napade na neprijateljske trupe u pokretu i njihova uporišta na relaciji Trilj—Aržano—Studenci—Posušje—Duvno.

Dvadesetipetog oktobra jedinice IV. brigade 9. divizije rasporedene na prostorijsi Studenci—Ugljane napale su posadu triljskog garnizona, koja je pokušala da se probije u pravcu sela Vedrine. Nakon žestoke borbe njemačko ustaška kolona bila je prisiljena da se vrati prema Trilju. Naročito žestoku borbu vodili su dijelovi III. dalmatinske brigade s jednom njemačko-ustaškom kolonom, koja je pokušala da se iz Imotskog preko Posušja probije za Duvno. Već u početku borbe neprijatelj je uspio da odbaci jedinice III. brigade s njenih položaja, a zatim je obuhvatnim podilaženjem preko sela Rakitna pokušao da brigadi presiječe odstupnicu. Tada je u borbu ubačen jedan bataljon iz rezerve. Angažiranjem svih snaga brigade izvršen je snažni protunapad i njemačko-ustaške snage bile su prisiljene da se povuku prema Imotskom. Idućeg dana, 26. listopada, neprijatelj je ponovno napao dijelove III. brigade u selu Prološcu i prisilio ih, da se povuku iz tog mjesta. Nešto kasnije njemačko ustaška posada iz Trilja ponovno je krenula u pravcu Vedrine, ali je i ovaj put bila odbijena.

BORBE OKO ŠESTANOVCA I ZADVARJA

U isto vrijeme, dok su bataljoni Mosorskog partizanskog odreda na položaju pored sela Koštanja i Blata na Cetini zadržavali neprijatelja pružajući mu žilavi uzastopni otpor, iz Imotskog

je u pravcu Sestanovca i Zadvarja nastupala jedna snažna njemačko-ustaška kolona. Cilj neprijatelja bio je, da izbijanjem u rajon Zadvarja presiječe odstupnicu jedinicama Mosorskog partizanskog odreda i da se nakon njihova uništenja u obruču spoji sa snagama, koje su nadirale iz Splita, Omiša i Trilja. Da bi onemogućio namjeru neprijatelja, Štab 26. divizije hitno je prebacio IX. brigadu 20. divizije s otoka Brača na kopno. Čim se iskrcala kod Baške Vode, glavnina IX. brigade kreće prema Zadvarju, a njen prvi bataljon k Pavića mostu radi prihvaćanja bataljona Mosorskog partizanskog odreda.

Jedinice IX. brigade sukobile su se s njemačko-ustaškom kolonom iz Imotskog u blizini Zadvarja i nakon višesatne borbe zaustavile njeno daljnje nastupanje prema obali. Međutim, neprijatelj je neprestano dovodio nove snage i ubacivao ih u borbu. Da bi se ojačao otpor jedinica IX. brigade u borbi kod Zadvarja iz Biokova je preko Grabovca na taj sektor upućen Prvi bataljon XI. dalmatinske brigade sa zadatkom, da s položaja u blizini Zeževice napadne lijevi bok ove njemačko-ustaške kolone. Osjetivši dolazak partizana, Nijemci su uputili cestom prema Grabovcu jednu svoju grupu, koja se u susretu sukobila s ovim bataljonom XI. dalmatinske brigade. Njemačka grupci KOCI Grabovca zaustavila je daljnji pokret I. bataljona i time osujetila njegovu namjeru, da s boka napadne glavninu njemačko-ustaške kolone.

Kako su neprijatelju na svim pravcima stizala nova pojačanja, ni jedinice IX. brigade nisu više bile u stanju da dulje pružaju uspješan otpor. Premoćne neprijateljske snage mogle su svakog časa, naročito u rajonu Zadvarja, probiti linije jedinica NOV i nakon spajanja s trupama, koje su nadirale iz Primorja, potpuno opkoliti i razbiti Mosorski partizanski odred. U takvoj situaciji bila je s Korčule u Makarsko Primorje prebačena i I. dalmatinska brigada. Međutim, još prije negoli je I. dalmatinska uvedena u borbu, IX. dalmatinska brigada i bataljoni Mosorskog partizanskog odreda bili su prisiljeni, da napuste područje Zadvarja i da se povuku prema Baškoj Vodi, gdje ih prihvaćaju brodovi Ratne mornarice i prebacuju u luku Podgore.

Da bi se olakšao položaj jedinica 26. divizije na sektoru Biokova, Štab 9. divizije upućuje svoju IV. i X. brigadu 20. divizije, da napadnu neprijatelja u predjelu sela Lovreć—Provo—Studenci. Napad, koji su te brigade izvele u noći uoči 13. novembra, nije

uspio, jer su jake neprijateljske snage pružile brigadama snažan otpor i prisilile ih, da se vrate na polazne položaje.

Nakon što su ovladali čitavim područjem od Mosora do Biokova i ušle u Zadvarje, njemačko-ustaške snage otpočele su snažni napad u pravcu Zagvozda i Grabovca. Neprijateljskoj koloni koja je nastupala na čelu sa 10 tenkova i 15 topova, pružale su otpor jedinice 1. i XI. dalmatinske brigade. Nakon uporne višesatne borbe, zasipani vatrom njemačke artiljerije i tenkova, dijelovi ovih dviju brigada povlače se na nove položaje u predjelu Krstacije—Turija.

Prateći razvoj događaja, Štab VIII. korpusa je odlučio da dijelom svojih snaga napadne sa sjevera neprijateljske trupe, koje su vršile pritisak na Biokovo, i time olakša položaj jedinica 26. divizije na tom području. Kako su snage 9. divizije, koje se tada nalaze sjeveroistočno od komunikacije Sinj—Imotski, bile nedovoljne, da se neprijatelju nanese jači udar, naređeno je 19. sjeverodalmatinskoj diviziji, da hitno prebaci dvije brigade u područje Aržana radi ofenzivnih akcija na pravcu Studenci—Cista—Lovreć.

Međutim, još za marša jedinica V. i VI. brigade 19. divizije prema Dinari i Aržanu otpočeo je opći neprijateljski napad na sektor planine Biokova. Dok Nijemci, na pravcu Zagvozd—Grabovac—Turija ubacuju u borbu nove snage, njihove trupe zajedno s ustašama počele su u zoru 15. novembra žestoki napad i iz Vrgorca u pravcu Ravče i Kozice. Cilj im je bio, da što prije izbiju na raskrsnicu putova u selu Kozici i da ovladaju cestom, koja iz Kozice vodi preko Biokova do mjesta Podgore u Makarskom Primorju. Na taj način jedinice NOV, koje su se odupirale njemačkoj koloni na položaju Krstacije—Turija, našle bi se potpuno odsječene od zaleđa i izložene sa svih strana vatri neprijateljskog oružja.

Njemačko-ustaškoj koloni, koja je nastupala iz Vrgorca prema Ravči, odupirali su se dijelovi XI. dalmatinske brigade i bataljoni Mosorskog partizanskog odreda, koji su na ovaj sektor bili prebačeni iz Podgore.

U isto vrijeme, kada je krenuo u napad na jedinice NOV u biokovskoj zagori, neprijatelj je aktivirao, svoje snage i iz garnizona u Makarskom Primorju. Tako su njemačko-ustaške trupe stacionirane u Makarskoj i Baškoj Vodi napale na položaje, koje

iznad ovih mjesta drže jedinice Makarskog partizanskog odreda. Na taj način snage 26. divizije našle su se okružene sa svih strana neprijateljskim trupama. U takvoj situaciji Štab divizije je odlučio, da se napusti okružena prostorija. Razmatrana je mogućnost izvlačenja jedinica u pravcu Livna. Nakon svestrane analize došlo

Štab 26. divizije zajedno sa članovima Okružnog komiteta KP Biokovo-Neretva u Hvaru, decembra 1943. g. Treći s lijeva komandant divizije Niko Martinović, a drugi s desna sekretar Okružnog komiteta Vice Srzić-Gabro

se do zaključka, da bi proboj neprijateljskih linija u tom pravcu diviziji nanio osjetne gubitke. Tada je donesena odluka, da se jedinice povuku u Primorje i odatle brodovima prebace na otoke.

Ostavivši u zaštitnici manje snage, koje su koristeći se pogodnim brdskim predjelima usporavale neprijateljsko nastupanje k vrhu Biokova, sve jedinice pod komandom 26. divizije povukle su se u noći uoči 16. novembra u Makarsko Primorje. Zajedno s voj-

skom, strahujući od neprijatelja, povlačio se i narod biokovskih sela. I narod u selima Makarskog Primorja masovno je napuštao svoje domove i uzimajući najnužnije stvari silazio u primorske luke, da se povuče zajedno s vojskom.

Tako se u lukama Podgore, Drašnica i Igrana, koje su bile određene za ukrcavanje vojske, našlo nekoliko hiljada izbjeglog stanovništva. Situacija je bila krajnje teška. U brodovlje, kojim se raspolagalo, nije se mogla ukrcati ni polovina vojske i izbjeglog naroda. Tada još jednom dolazi do izražaja neraskidiva povezanost naroda i njegove vojske. Komandant 26. divizije Niko Martinić i sekretar Okružnog komiteta KP Biokovo-Neretva Vice Srzić-Gabro zajednički su odlučili, da se preko kanala najprije preveze civilno stanovništvo. Bilo je predviđeno, da se brodovi do svanuća ponovno vrate u luke Primorja, kako bi mogli prevesti i vojsku.

Prebacivanje preko kanala vršeno je u noći između 16. i 17. novembra. Tih dana vladalo je nevrijeme, i more je bilo strahovito uzburkano, što je još više otežavalo ionako tešku situaciju. Kako je izbjeglo stanovništvo zauzelo, velik dio broskog prostora gotovo sve teško naoružanje, vozila i komore bili su uništeni ili pobacani u more. Putovi u Makarskom Primorju ostali su zakrčeni pobijenim konjima, razlupanim vozilima, i oštećenim oružjem. Sve to, pobjesnulo more i nebo zastrto tmastim oblacima, pružalo je sliku jeze, unosilo još veću bol u ljude, većinom žene, koje su s naramkom preko leđa i djecom u naručju ulazile u trabakule i bracere, napuštajući rodni kraj i kućno ognjište.

Prebacivanje vojske i naroda, iako pod teškim okolnostima, uspješno je završeno do jutra 17. novembra. Tokom cijele noći kanalima su patrolirali naoružani brodovi Ratne mornarice i tako osiguravali prijevoz ljudstva na srednjodalmatinske otoke. Bataljoni XI. brigade, Makarski i Imotski partizanski odred bili su prevezeni na otok Hvar, a I. dalmatinska brigada na otok Brač. Deveta brigada 20. divizije i Mosorski partizanski odred prevezeni su na Šoltu, odakle su poslije nekoliko dana bili prebačeni na kopno u područje sela Vinišća na trogirskom sektoru. Drugi bataljon XI. dalmatinske brigade bio je upućen na otok Vis.

Ujutro 18. novembra neprijatelj je ušao u Podgoru i u druga sela Makarskog Primorja i time konačno zaposjeo cjelokupnu obalu, koja je kapitulacijom Italije bila oslobođena. Na čitavom

ovcem presteru Nijemci su uspostavili svoja brojna uporišta i posade. Još više, oni su dijelovima svojih jedinica zaposjeli dominantne točke na planini Mosoru i Biokovu i na mnogim važnijim raskršćima cesta i položajima uzduž dalmatinskog obalnog pojasa sve od Šibenika do luke Ploče. Time je za izvjesno vrijeme gotovo potpuno bilo onemogućeno kretanje i aktivnost manjih partizanskih grupa i terensko-političkih radnika, koji ostaju na tom području i nakon povlačenja vojske na otoke.

Decembar 1943.: Zbjeg iz sela Biokovskog područja

ISKRCAVANJE NIJEMACA NA ZADARSKE OTOKE

Nakon niza uzastopnih udaraca, koje je pretrpjela od jedinica 19. divizije probijajući se iz Like, 264. njemačka divizija ušla je na područje sjeverne Dalmacije 19. novembra. Njezin glavni zadatak

bio je, da od snaga NOV očisti sjevernu Dalmaciju i zauzme zadarske otoke, koje još uvijek drže partizani.

Na terenu Novigrada i Zadra u to vrijeme djeluje Zadarski partizanski odred, na području između Biograda i Šibenika Sjeverodalmatinski odred i na otocima Ugljanu i Pašmanu Otočki partizanski odred. U Bukovici se u to vrijeme nalazi VII. brigada 19. divizije i u blizini Knina Kninski partizanski odred.

Sve te jedinice svojom aktivnošću u borbi s neprijateljem nanosile su mu svakodnevno nove gubitke, danomice ometale saobraćaj njegovih vozila i pokrete vojnih kolona na svim komunikacijama sjeverne Dalmacije. Naročiti udarac bio je nanesen njemačkoj koloni, koja je 19. novembra pokušala da se iz Obrovca probije prema Benkovcu. Tek kad mu je stiglo pojačanje od 16 kamiona punih vojske i osam tenkova, neprijatelj je uspio da se izvuče iz okruženja, u koje su ga zatvorili I. i IV. bataljon VII. brigade. Povlačeći se prema Obrovcu, neprijatelj je na cesti ukraj zaseoka Višići ostavio oko 50 mrtvih vojnika i nekoliko uništenih vozila.

Dvadesetog novembra 1943. otpočeo je opći napad njemačke 264. divizije na snage Narodnooslobodilačke vojske u sjevernoj Dalmaciji, južno od ceste Šibenik—Skradin—Benkovac—Zadar. Namjera neprijatelja bila je, da koncentričnim napadima sa svih važnijih točaka na spomenutoj liniji potisne snage NOV na što uže područje i da ih zatim u okruženju uništi. Odmah zatim, prema planu, njemačke su trupe trebale izvršiti desant na sjeverodalmatinske otoke, zauzeti ih i na njima uništiti snage Otočkog partizanskog odreda.

Međutim i pored brižljivo izvršenih priprema, neprijatelj nije uspio da u potpunosti izvede zamišljeni plan. Povlačeći se postepeno pred nadmoćnijim neprijateljskim snagama, u čijem se sastavu nalaze četnici Momčila Đujića i formacije antikomunističke milicije, partizani su neprijateljskim trupama stalno nanosili gubitke, a zatim se u noći 21. novembra izvukli iz okruženja i krenuli u Bukovicu, na područje, koje u to vrijeme drže jedinice VII. brigade 19. sjeverodalmatinske divizije.

Dvadesetidrugog novembra u zoru Nijemci su se iskricali na otoke Ugljan, Pašman i Murter. Nakon što su pružale neprijatelju uzastopni otpor, jedinice Otočkog partizanskog odreda ukrcale su se u brodovlje i prebacile na Dugi otok.

NEPRIJATELJSKA OFENZIVA PREMA LIVNU, DUVNU I GRAHOVU

Pošto je zaposjeo cjelokupno obalno područje, -neprijatelj je otpočeo jednovremeni koncentrični napad u pravcu Livna, polazeći sa široke prostorije sve od Imotskog pa do Knina i Strmice. Cilj mu je bio, da snažnim obuhvatnim napadom opkoli i uništi snage VIII. korpusa na livanjsko-duvanjskom području i tako se oslobodi pritiska, koji te jedinice stalno vrše u pravcu dalmatinskog obalnog pojasa. Pored toga njemačke snage u Dalmaciji nastoje pod

Stab VIII. korpusa zajedno s Vickom Krstulovićem i Vicom Buljanom

svaku cijenu uspostaviti direktne saobraćajne veze sa svojim snagama u zapadnoj Bosni.

Napad neprijatelja u pravcu Bosanskog Grahova i na snage Narodnooslobodilačke vojske u Bukovici otpočeo je 2. decembra Sedma brigada 19. divizije, Sjeverodalmatinski i Zadarski partizanski odred pružili su neprijatelju prvi otpor, a zatim se postepeno povlačili pred jačim neprijateljskim snagama stalno im nanoseći

nove gubitke. I dok je VII. dalmatinska brigada krenula u pravcu Like, Sjeverodalmatinski i Zadarski partizanski odred provlače se nepaženi kroz neprijateljsku liniju u zaleđe njemačkih trupa. Već idućeg dana jedinice ovih odreda napale su neprijateljska uporišta u nekoliko sela uokolo Benkovca i neke razbili, a nekima nanijeli esjetne gubitke. Razvijajući i idućih dana živu aktivnost u neprijateljskoj pozadini, jedinice Sjeverodalmatinskog i Zadarskog partizanskog odreda privezale su znatne neprijateljske snage na području Benkovca i Zadra i time oslabile njihov pritisak na jedinice VII. brigade, koje se povlače prema Lici.

Jedna njemačka kolona, koja je ojačana Đujićevim četnicima nastupala iz Strmice u pravcu Bosanskog Grahova, naišla je na vrhovima klanca Derala na snažan otpor Grahovsko-peuljskog partizanskog odreda. Nijemci su bili zadržani u njihovu nastupanju.

Saznavši za neprijateljski napad prema Grahovu, Štab VIII. korpusa je naredio 19. diviziji, da V. i VI. brigadu, koje se još od sredine novembra nalaze na sektoru Aržano—Buško Blato, hitno uputi u pravcu Grahova. Međutim, već drugog dana borbe na Deralima neprijatelj je savladao otpor Grahovsko-peuljskog odreda i prodro u grad još prije dolaska jedinica 19. divizije na ovaj sektor. Dolaskom V. i VI. brigade 19. divizije u rajon Bosanskog Grahova b'c je zaustavljen daljnji prodor neprijatelja prema Livnu.

Na jugu, s područja Imotski—Posušje, neprijatelj je krenuo u napad 4. decembra. Njemačko-ustaškoj koloni, koja je nastupala pravcem Imotski—Pcsušje—Duvno, suprotstavljale su se jedinice III. brigade 9. divizije, a neprijateljskim snagama, koje su nadirale pravcem Imotski—Studenci—Grabovlca—Duvno, odupirali su se bataljoni IV. brigade te iste divizije.

Nakon višesatne oštre borbe neprijatelj je potisnuo bataljone III. i IV. dalmatinske brigade na nove položaje. Idućeg dana, 5. decembra, njemačke su trupe poduzele nove napade na položaje jedinica 9. divizije i uz pomoć tenkova i artiljerijske vatre savladale njihov otpor. Odmah zatim njemačke su kolone ušle u grad Duvno. Iz Duvna Nijemci' su tenkovima krenuli prema Livnu, ali je III. brigada pravovremeno porušila mostove na rijeci Šuici i tako onemogućila njihov daljnji prodor. Međutim, rušenjem mostov još uvijek nije bila uklonjena opasnost od njemačkog prodora u grad Livno. Stoga je štab VIII. korpusa hitno zatražio od Vrhovnog štaba, da na ovaj sektor radi pojačanja obrane Livna uputi

jedinice I. proleterske brigade, koje se u to vrijeme nalaze u rajonu Kupreškog polja. Uvođenjem u borbu I. proleterske brigade znatno su bili ojačani partizanski položaji, i svi novi pokušaji Nijemaca, da se probiju u grad Livno, ostali su bezuspješni.

Naišavši na jak otpor jedinica Narodnooslobodilačke vojske na sektoru Šuice, Nijemci su krenuli u napad prema Livnu s centra .svoga fronta, s pravca Sinj—Vaganj—Livno, koristeći u nastupanju snažna artiljerijska oružja i oko 40 tenkova. Osmu brigadu 9. divizije, koja je držala položaje na prijevoju Dinare na sektoru Vaganj—Proložac, bila je odbačena sve do sela Vidoši u Livanjskom polju. Tu na pogodnom manevarskom zemljištu pomognuta prištapskim jedinicama VIII. korpusa, brigada je zaposjela nove položaje i u novim okršajima spriječila daljnji prodor njemačkih trupa prema Livnu.

Za sve vrijeme, dok se vode ogorčene borbe na jugoistočnim prilazima Livnu, neprijatelj je u Bosansko Grahovo neprestano dovodio iz Knina nove trupe i ratni materijal. Šestog decembra njemačko-ustaške snage krenule su iz Bosanskog Grahova niz Izvanjsko polje u namjeri, da se probiju u grad Livno. Kod sela Luke njihove su kolone naišle na položaje jedinica VI. brigade 19. dalmatinske divizije. Nakon dvosatne borbe njemački su tenkovi probili liniju bataljona VI. brigade i odmah produžili prema Livnu, u koji su ušli istog dana predvece.

Po ulasku u Livno njemačka motorizirana kolona odmah je krenula prema Duvnu radi spajanja sa snagama, koje su nadirale iz tog grada. Istovremeno jedna jača njemačka kolona bila je upućena prema Sinju -u susret snagama, koje su nastupale pravcem Sinj—Vaganj—Livno. U nastaloj situaciji VIII. i X. brigada 20. divizije, izbjegavajući neprijateljsko okruženje, povlače se s dotadašnjih položaja na prostoriju Sajkovića sjeverozapadno od komunikacije Sinj—Livno. S tog terena u toku narednih dana one vrše napade na neprijateljske snage, koje se kreću cestom Bosansko Grahovo—Crni Lug—Livno.

Ulaskom u Livno, Duvno i Bosansko Grahovo neprijatelj je osjetno proširio svoje manevarsko područje i time jače osigurao dalmatinski obalni pojas, na koji je u to vrijeme bila usmjerena sva njegova pažnja zbog mogućnosti savezničkog iskrcavanja i novih ofenzivnih akcija jedinica NOV sa srednjodalmatinskih otoka prema kopnu.

U nastojanju, da što prije ponovno oslobodi Livno i onemogućući konsolidaciju neprijateljskih pozicija na tom području, Štab VIII. korpusa je odlučio, da se već u noći između 9. i 10. decembra izvrši napad na taj grad. U žestokoj noćnoj borbi jedinice III. krajiške brigade 1. proleterske divizije i III. brigade 9. dalmatinske divizije nisu uspjele slomiti neprijateljsku obranu, pa su bile primorane da se u zoru povuku na polazne položaje.

Napad na Livno ponovljen je u noći između 15. i 16. a zatim uveče 17. decembra. Međutim, svi pokušaji jedinica III. dalmatinske i III. brigade 1. proleterske divizije, da razbiju neprijateljsku obranu i oslobode grad, ostali su bezuspješni. Osiguravajući zaleđe svojim trupama, koje u Dalmatinskom Primorju vrše posljednje pripreme za desantne operacije na srednjodalmatinske otoke, njemačka je komanda pod svaku cijenu nastojala zadržati Livno, čvornu točku na relaciji Knin, Bosansko Grahovo, Duvno, Imotski, s koje su jedinice VIII. dalmatinskog korpusa tokom oktobra i novembra 1943. neprestano ugrožavale njemačke snage u dalmatinskom obalnom pojasu.

NJEMAČKO ISKRCAVANJE NA KORČULU

Poslije nego su zaposjeli cjelokupni obalni pojas, a zatim zauzimanjem Livna, Duvna i Bosanskog Grahova osigurali svoje zaleđe, Nijemci su krenuli na posljednju etapu zaposjedanja preostalog dijela dalmatinskog područja. To su bili srednjodalmatinski otoci, na kojima se tada nalaze jedinice pod komandom Štaba 26. divizije i Otočki partizanski odredi. Tako se uoči njemačkih desantnih operacija na Braču nalazi XII. dalmatinska brigada i Bračko-šoltanski partizanski odred, na Hvaru XI i I. dalmatinska brigada, Makarski i Hvarski partizanski odred, na Visu jedan bataljon XI. brigade i na Korčuli XIII. dalmatinska i I. prekomorska brigada¹ i Korčulanski partizanski odred. Uz ove kopnene sna-

¹ Od rodoljuba iz Dalmacije, Crne Gore i Slovenije, koje su Talijani odvodili u svoje logore u Italiju, a dijelom i od Istrana, koji su bili u talijanskoj vojsci, formirano je, nakon kapitulacije Italije pod rukovodstvom predstavnika NOV Jugoslavije u talijanskom gradu Bariju 5 t. zv. prekomorskih brigada (ime prekomorske brigade su dobile po tome, što su formirane u Italiji t. j. preko Jadranskog mora). Prve dvije prekomorske brigade prebačene su u zemlju početkom 1944. g. Njihovo ljudstvo bilo je raspoređeno u Prvu proletersku i Šestu ličku diviziju. Ostale tri prekomorske brigade formirane su i prebačene u zemlju u toku 1944. godine.

ge na srednjodalmatinskim otocima nalazi se u to vrijeme glavnina naoružanih brodova mornaričkih ratnih flotila pod komandom Štaba Ratne mornarice, čije je sjedište bilo u gradu Kvaru.

Decembar 1943.: bunker na korčulanskoj obali

Prvi napadni objekt u njemačkim desantnim operacijama bio je otok Korčula. Polazeći s južne strane poluotoka Pelješca, podržane snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, njemačke su se trupe u zoru 22. decembra iskrcale na sjeveroistočni dio otoka Korčule. Pošto su savladale slab otpor dijelova XIII. dalmatinske i I. prekomorske brigade, one su još istog dana prodrle do sela Pupnata i tako izbile na glavnu otočku cestu¹ koja iz Korčule vodi za Blato i Velu Luku na zapadnom dijelu otoka. U izvještaju¹ Štaba 26. divizije od 6. januara Stabu VIII. korpusa o borbama na Korčuli među ostalim piše:

¹ Zbornik V. I. I. dok. br. 24 V/28.

»22. decembra 1943. god. u 4.30 sati neprijatelj je napao na položaje IV. bataljona XIII. brigade sa prethodnom jakom artiljerijskom vatrom.

...Za desant neprijatelj je upotrebio 23 naoružanih brodova raznih veličina i naoružanja, među kojima su bile tri motorne krstarice i 6 duplo povezanih penisa (maona) sa jakom protutenkovskom i mitraljeskom vatrom... Kad se je desantna flotila približila invazionim tačkama na par stotina metara, po izjavi zarobljenog njemačkog vojnika klinasta formacija naoružane flotile otvorila je vrh klina kroz koji su prolazili laki i brzi gumeni čamci u svoj brzini na kraj. Još u zaletu sa gumenih čamaca otvarana je jaka vatra iz »šaraca« ...

Prvu tačku za iskrcavanje neprijatelj je odabrao s. Kneža, ali u prvom naletu nije uspio, jer je dočekan sa mitraljeskom vatrom. Pokušaj iskrcavanja u Banju neprijatelj je platio većim žrtvama i borba za iskrcavanje trajala je do 11 sati istog dana. Poslije odbijenog prvog napada na selo Kneža, neprijatelj je pojačanom minobacačkom vatrom jurnuo na uvalu Samograd zapadno od sela Račište, gdje mu je uspjelo iskrcati se. Osiguranjem mostobrana u Samogradu i istodobnim prodoranjem u pravcu Korita neprijatelj je iskrcao do 200 vojnika u Samograd. Sa istim snagama ovladao je k. 315, odakle je usmjerio nadiranje u pravcu istoka, iznad sela Račište. Novopristigle neprijateljske snage u Samograd nadirale su stazom Samograd—selo Račište. Ove snaga potpomognute bočnim dejstvom onih neprijateljskih snaga koje su ovladale k. 315 i sjevernim padinama glavice k. 306, blokirale su našu četu na položajima u Račištu i oko Račišta. U tom momentu neprijatelj je uspio iskrcati se u Kneža, čime je poluotok između Račišta i Kneža bio presječen, a na tom području (Sadine) nalazila se je i četa prekomorske brigade, koja je trebala da smijeni četu IV. bataljona XIII. brigade, da bi se tri bataljona XIII. brigade upotrebila za akciju na Pelješac¹. Prema izjavi nekolicine boraca iz čete IV. bataljona XIII. brigade, koji su se nalazili u selu Račište, Prekomorska četa je upozoravana trL puta, da ne stoji u kućama, jer su svi izgledi da neprijatelj vrši napad na otok. Poslije svih tih upozorenja komanda iste čete nije shvatila realnost situacije odgovarajući »to oni obično pucaju«. Tek kad su »šarci« otvorili vatru kod same zgrade, gdje je bila smještena Prekomorska četa, u dvorištu iste zgrade postrojavala se četa. Dok se je četa sakupljala Nijemci su upali u dvorište i od te čete izvukao se komandir i 14 boraca. Likvidacijom Račišta neprijatelj je koristio ovu luku za dovlačenje novih snaga ...

Da bi se lokalizirao mostobran u Samogradu i Račištu i poslije čega bi se odbacio neprijatelj iz Samograda i Račišta, u tu svrhu upućen je III. bataljon, koji se nalazio u selu Pupnatu u brigadnoj rezervi, na položaje iznad Samograda, Račišta i Kneža. Četa, koja je bila orijentisana u pravcu Kneža, njeno nastupanje bilo je usporeno jakom artiljerijskom vatrom u kojem vremenu neprijatelj je izbio na Oblo Brdo (k. 314) i Unčinovo Brdo (k. 388) gdje je treći bataljon stupio u borbu.

¹ Nekoliko dana prije njemačkog desanta na KorJulu bilo je odlučeno, da se dijelovi XIII. brigade prebace na poluotok Pelješac i napadnu njemačke snage u predjelu Orebića i Vignja.

Na toj liniji vodila se borba do 15 sati istog dana. Neprijatelj je potisnuo naše jedinice i otpočela je borba za Veli Vrh (k. 473). Kratkom, ali žestokom borbom, neprijatelj je ovladao k. 473 u 16.30 sati. Padom k. 473 otvoren je put neprijatelju u selo Pupnat, kojega su naše jedinice evakuisale. Izbijanje neprijatelja do samog Pupnata, dovelo je II. bataljon i četni I. bataljona, koji su se nalazili istočno od Žrnova, da budu odsječeni. U ovakvoj situaciji Štab brigade izdao je naređenje o izvlačenju II. bataljona i čete I. bataljona. U toku noći 22. na 23. vršena su dva protunapada na k. 473 u cilju odbacivanja neprijatelja, ali sve bez uspjeha ...«

U noći između 22. i 23. decembra organizirana je linija obrane na položajima Ljubak—Klupci—Samograd. Na toj liniji otpočela je borba već u ranu zoru. Koristeći maglu koja je to jutro ovila korčulanske visove, Nijemci su se neopaženo provukli kroz partizanske položaje i izbili na sektor Male Dubrave, gdje su se sukobili s dijelovima I. prekomorske brigade. Istovremeno su njemački tenkovi probili barikade postavljene na cesti Pupnat—Cara i izbili do pred same položaje jedinica XIII. i I. prekomorske brigade.

Čuvši žestoku vatru u pozadini svojih položaja i gledajući tenkove kako prodiru, mnoge je borce zahvatila panika. Neke su čete napustile svoje položaje i u panici se povlačile prema zapadu, izgubivši pritom velik broj svojih boraca. Istog dana dijelovi neprijateljskih snaga čistili su istočni dio otoka Korčule, na kojemu su se, pošto su Nijemci izbili u Pupnat, našle odsječene neke jedinice XIII. dalmatinske brigade. Probijajući se k zapadu u grupicama i neorganizirano, te su jedinice pretrpjele velike gubitke i više nisu ni postojale kao samostalne vojne formacije. Tako je XIII. dalmatinska brigada u toku 22. i 23. decembra izgubila preko polovinu svoga ljudstva, dok je u I. prekomorskoj, koja u svom sastavu na dan napada Nijemaca ima 800 boraca, bilo izbačeno iz stroja preko 300 boraca.

U toj kritičnoj situaciji na Korčulu su u zoru 24. decembra prebačena s Hvara dva bataljona I. dalmatinske proleterske brigade. Zajedno s dijelom brigade da bi svojim ličnim prisustvom pridonijeli organizaciji obrane, došli su Niko Martinović, komandant 26. divizije, Srećko Manola, pomoćnik komandanta Ratne mornarice, i Bogdan Stupar, komandant I. dalmatinske brigade.

Cim su bili iskrcani, bataljoni I. dalmatinske odmah kreću na položaje, jedan s lijeve, a drugi s desne strane ceste Cara—Smokvica. U borbi, koja se zametnula i koja se s nesmanjenom žestinom

vodila sve do podne 24. decembra, bataljoni I. dalmatinske odbacili su Nijemce do pred samu Caru. Utvrdivši se na novoj liniji, neprijatelj je obasuo položaje I. dalmatinske artiljerijskom vatrom, a zatim uz pomoć tenkova krenuo u snažni protunapad. Međutim, bataljoni I. dalmatinske brigade, koristeći se protutenkovskim oružjem, hrabro su odbili taj neprijateljski napad i vratili njegove snage na polazne položaje. Za vrijeme tih bojeva na položaju sje-

Komandant Prve dalmatinske brigade Bogdan Stupar na položaju kraj Smokvice 24. decembra 1943., odakle rukovodi jedinicama u borbi

veroistočno od Smokvice pao je teško ranjen od neprijateljske **gr**anate komandant 26. divizije Niko Martinović. Prenesen u Hvar, idućeg je dana u bolnici umro.

Pred sami sumrak istog dana krenulo je sedam neprijateljskih brodova punih vojske niz južnu obalu otoka Korčule. Namjera im je bila, da se iskrcaju u uvali Brna, i tako zađu za leđa jedinicama, koje drže položaje u predjelu sela Smokvice. Jedna četa prekmoraca, koja je čuvala prilaze uvali, onemogućila je neprijate-

Iju, da se iskrca na tom mjestu, ali su njemački brodovi odmah produžili prema zapadu i iskrkali trupe u predjelu Karbuni. Pojava neprijatelja i na zapadu, u dubokoj pozadini obrambene linije, dovela je brigade 26. divizije na Korčuli u tešku situaciju. Tada je donesena odluka, da se obrana otoka obustavi, a jedinice NOV evakuiraju na otok Hvar i Vis.

Uveče 24. decembra u sjeverozapadne uvale otoka Korčule doplovilo je oko 20 trabakula i drugih naoružanih brodova Ratne mornarice. Zajedno s vojskom u uvale je došlo i izbjeglo stanovništvo, koje je napuštalo sela bojeći se njemačkih zločina. Kako sve ljudstvo nije moglo biti prevezeno u jednoj noći, evakuacija vojske i stanovništva nastavila se noću između 25. i 26, a manji dijelovi su prebačeni i u noći između 26. i 27. decembra.

Dok su brodovi plovili prema Hvaru odvozeći vojsku i narod, dijelovi bataljona I. dalmatinske i XIII. korčulanske brigade vodili su ogorčene bojeve s neprijateljem, koji pod svaku cijenu nastoji da se probije prema Blatu i spoji sa snagama, koje su nastupale iz predjela Karbuni. Namjera neprijatelja bila je, da spajanjem tih dviju kolona i izbijanjem u Velu Luku presiječe odstupnicu jedinicama NOV, koje su se povlačile na ovo područje. Međutim, svojim junačkim držanjem u borbi bataljoni I. dalmatinske brigade osujetili su te neprijateljske namjere.

Do 27. decembra iz Korčule su bile evakuirane sve jedinice NOV, izuzev Korčulanskog partizanskog odreda, koji i dalje ostaje na otoku.

Kada su Korčulu napustile jedinice NOV, i s otoka Mljeta povukla se na Vis jedna četa I. bataljona XIII. brigade i Orjenski partizanski odred, koji su dotada sačinjavali posadu tog otoka.

ODLUKA O POVLAČENJU JEDINICA 26. DIVIZIJE NA VIS I UTVRĐIVANJE OTOKA

Analizirajući tok borbi za Korčulu, Oblasni komitet KP za Dalmaciju, Stab 26. divizije¹ i Ratne mornarice došli su do zaključka, da je zbog brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelja

¹ Nakon pogibije komandanta Martinovića privremenu komandu nad jedinicama 26. divizije preuzeo je Maks Baće, načelnik Štaba VIII. korpusa.

nemoguće provesti uspješnu obranu svih srednjodalmatinskih otoka. Izviđačkim avionima, Nijemci su neprestano pratili pokrete i raspored jedinica NOV na otocima Braču, Hvaru, Šolti i Visu. Imajući takav pregled, oni su bili u stanju da relativno lako izvedu desant na bilo koji otok, a da njihove trupe ne naiđu na znatniji otpor. Zbog toga je štabu VIII. korpusa i Glavnom štabu NOV Hrvatske predloženo, da se sve jedinice na srednjodalmatinskim otocima povuku na otok Vis i da se organizira njegova obrana.

Iako u prvo vrijeme ova smjela zamisao Oblasnog komiteta nije bila prihvaćena, jer je postojala bojazan da snage 26. divizije u slučaju jačeg neprijateljskog desanta na otok ne će biti u stanju da ga odbiju, Vrhovni štab je, razmotrivši sve mogućnosti za uspješan otpor, odlučio, da se Vis utvrdi i organizira njegova obrana. To je bila veoma smjela odluka. Ona je zahtijevala, da se u slučaju neprijateljskog napada borba prihvati i povede do kraja.

Pod rukovodstvom Oblasnog komiteta KP, Štaba 26. divizije i Ratne mornarice pristupilo se brzom utvrđenju otoka. Tih januarskih dana 1944. g, a i kasnije tokom februara i marta, čitav Vis je naličio na veliki ratni logor. I civilno stanovništvo zajedno s vojskom kopalo je robove, gradilo bunkere i druge utvrde duž čitave viške obale. U svim većim uvalama, gdje se neprijatelj mogao iskrcati, postavljana su minska polja i žičane zapreke. Svi putovi, koji od obale vode k unutrašnjosti, bili su minirani, a uz same rubove uvala postavljene su benzinske bačve, koje bi, kad se zapale u pogodan čas, stvorile moćne vatrene zapreke već na prvom koraku neprijateljskog iskrcavanja na viško tlo. Naročito jaka utvrđenja bila su izgrađena na jugoistočnom dijelu otoka, u predjelu Rukavca, Milne i Podstražja, i u uvalama Stončici i Oključni pored viške luke. Jedinice 26. divizije raspoređene duž viške obale i na pojedinim dominirajućim točkama po dubini, danonoćno drže položaje, spremne da svakog časa pruže neprijatelju odlučni otpor. I naoružani brodovi Ratne mornarice neprestano u noći patroliraju uz višku obalu i prema pučini, kako bi pravovremeno otkrili neprijateljsko približavanje otoku Visu.

Da bi pridonio što boljoj organizaciji obrane otoka Visa, Štab VIII. korpusa je 2. marta uputio Štabu 26. divizije depešu¹, u kojoj piše:

¹ Vidi napomenu 2. i 3. uz dok. br. 14., Zbornik V. I. I. V/25.

»Pazite da vam se ne dogode greške kao na Korčuli. Ne smijete uzeti kordonski raspored, jer je to najslabiji vid posjedanja položaja. Na najvjerojatnijim pravcima neprijateljskog desanta trebate imati rezerve za brzo pojačavanje prednje linije i izvođenje manevra. Isto tako, pripremite za miniranje puteva, cesta i sve one pravce na kojima bi se neprijatelj mogao iskrcati i koristiti puteve. Pripreme za miniranje treba vršiti i po dubini. Slagališta municije trebate skoncentrisati i rasporediti za laku popunu u municiji svih ostsjeka i podotsjeka fronta.

Rukavac na Visu januara 1944.: na mrtvoj straži

Za teška oružja treba pripremiti rezervne položaje, tako da ako bi bili prinuđeni napustiti privremeno neki, imali novi. Rovove i sve objekte treba što bolje maskirati. Rovove ako niste, trebate spojiti sa saobraćajnicom. Računajte na jaku intervenciju avijacije u slučaju pokušaja neprijateljskog desanta.«

Saznavši, da su se jedinice NOV, koje su im pružale otpor i nanosile velike gubitke u borbama na Biokovu, Pelješcu i Korčuli, povukle na Vis i da su pomognute saveznicima riješene da ga brane, Nijemci se nisu usudili da ga odmah napadnu. Njemačka je ko-

manda odlučila da za invaziju Visa izradi poseban napadni plan. I u Hitlerovu Glavnom stanu, na konferencijama o pomorskim pitanjima, vođene su žive rasprave o problemu invazije otoka Visa. — »Komandant mornarice admirala Denic (Dönitz), je iznoseći plan napada naglašavao da je o. Vis vrlo osjetljiva tačka na dalmatinskoj obali, da pruža veoma povoljne mogućnosti za infiltriranje trupa i materijala na obalu, da snage koje brane otok stalno jačaju, a povećanom aktivnošću ozbiljno ugrožavaju njemački pomorski saobraćaj s Grčkom i nanose mu znatne gubitke. Zbog toga je po njegovu mišljenju bilo nužno zauzeti Vis. Hitler se načelno s tim složio, ali do napada nije došlo jer su komandanti avijacije i suhozemnih snaga (Göring i Jodl) odbili podršku avijacije i pješadije, tvrdeći da je napad na Vis isključivo stvar mornarice i da bi napad na otok bio suviše rizičan.«¹

Tako je otok Vis sve do konačnog oslobođenja zemlje ostao u rukama Narodnooslobodilačke vojske.

ULOGA OTOKA VISA U NARODNOOSLOBODILACKOJ BORBI

Održanje slobodnog Visa bilo je od neocjenjive važnosti za čitavu Narodnooslobodilačku borbu. Prisustvo jedne cijele divizije NOV na toni otoku primoralo je neprijatelja, da na otocima i u Primorju i dalje zadržava svoje znatne snage, toliko potrebne u njegovim operativnim planovima na kopnu.

Vis je tokom vremena postao centar školovanja vojno-političkih kadrova, najprije onih iz jedinica 26. divizije, a kasnije i cijelog VIII. dalmatinskog korpusa. Brojni kursevi, koji su na njemu bili organizirani, naročito za nove službe, koje dotada nisu još bile uvedene u jedinice NOV, dali su borcima i rukovodiocima razna stručna znanja, omogućili im, da ovladaju suvremenom vojnom tehnikom. To je učinilo, da je 26. divizija po svojoj visokoj vojnoj spremi postala glavna udarna snaga VIII. dalmatinskog korpusa.

¹ Vidi napomenu 2. i 3. uz dok. br. 14, Zbornik V. I. I. V/25.

² I do kapitulacije Italije, na svim ovim otocima, osim na Mljetu, postojali su manji partizanski odredi, dok su ostali dobrovoljci odlazili u partizanske odrede na kopno. Prema podacima koje je 1951. g. prikupio Oblasni komitet KP za Dalmaciju, samo do pada Mussolinijeva fašizma u Italiji, otišlo je u partizanske odrede na kopno 346 dobrovoljaca s Brača, 331 dobrovoljac s Hvara, 335 s Korčule, preko 150 s Visa, i više desetaka s otoka Šolte.

U nekoliko mjesta na otoku, naročito u Visu i Komiži, bile su organizirane brojne radionice, koje su radile za potrebe vojske. Njihov se rad bio toliko razvio, da su one svojim uslugama i izradbom raznih predmeta podmirivale ne samo jedinice 26. divizije i Ratne mornarice, već i mnoge jedinice, koje u to vrijeme borave na kopnu. Iznoseći primjere iz rada nekih radionica u to vrijeme na otoku Visu, list »Slobodna Dalmacija« od 4. maja 1944. god. pored ostalog piše:

»U svim vojnim radionicama ključa i vrije rad pod parolom: sve za front — sve za pobjedu. Sav ovaj rad koordinira se na radnim konferencijama predstavnika svih naših vojnih radionica. Evo nekoliko primjera tog samoprijegornog rada. Samo jedna mehanička radionica kroz posljednjih mjesec dana izvršila je 11 generalnih čišćenja i popravaka motora naših ratnih brodova, 24 većih popravaka motora, 16 popravaka motora u saradnji sa drugim radionicama, 18 popravaka na automobilima, 10 popravaka na topovima, 8 popravaka strojnica i 62 druga popravka. Izradila je tri uređaja za kupatilo, 8 pumpi za benzin, 18 kazana za jelo, 14 sjekira i noževa, 22 metra limenih cijevi, 19 lijevaka, 10 doglasnih cijevi, 4 rezervoara za vodu, 11 svjetiljaka za naftu, 47 porcija za jelo, 146 umivaonika, čaša i tanjura, 12 zubarskih posuda.

Ova je radionica prema postavljenoj obavezi za prvomajsko natjecanje u tri dana izvršila šest generalnih popravaka motora naših ratnih brodova.

Jedna je druga mehanička radionica u posljednjih samo 10 dana izvela 68 većih radova. Jedno je brodogradilište kroz posljednji mjesec dana izvršilo 72 popravka brodova. Ovo je brodogradilište u vezi prvomajskog natjecanja istegnulo na kraj i popravilo 10 brodova više, nego po običnoj normi, montiralo novu kovačnicu i jednu pilu na motor.

Elektro-radionica je kroz isto razdoblje izvršila 58 instalacija i priključaka na struju, osim mnogih drugih radova, kao što je montiranje raznih radiostanica, popravaka kabela, reflektora i instaliranje manjih električnih centrala.

Ovo je rezultat požrtvovnog rada samo jednog dijela ove vrsti radionice. Nismo spomenuli rad ostalih radionica, drvodjelskih, postolarskih, krojačkih i t. d., koje također postizavaju vrlo dobre rezultate u radu za svoju narodnu vojsku...«

Na Vis su krajem 1943. premjestili svoje sjedište Oblasni komitet KP za Dalmaciju, Oblasni narodnooslobodilački odbor, Oblasni odbor USAOH i AFŽ i brojna druga rukovodstva, odakle su sve do oslobođenja Splita rukovodila organizacijama Narodnooslobodilačkog pokreta u Dalmaciji.

S Visa se održavaju stalne brodske veze sa svim dalmatinskim otocima i s kopnom. Tim vezama — brodovima, koji uglavnom

saobraćaju noću — prevoze se izbjeglice, ranjenici, vojni rukovodioci i terenskopoliitički radnici, koji na Vis dolaze na razne sastanke i savjetovanja. Kasnije se tim vezama prebacuje na kopno oružje, odjeća i hrana za jedinice VIII. korpusa, koje djeluju u unutrašnjosti Dalmacije i zapadne Bosne.

S Visa je održavana stalna i direktna pomorska veza sa zapadnim saveznicima u južnoj Italiji.

Sporazumno s Vrhovnim štabom Operativni štab za obranu otoka zatražio je od saveznika, da i oni, u prvom redu jedinicama ratne flote i avijacijom, sudjeluju u obrani Visa. Međutim, pregovori o teme tekli su sporo. Tek koncem januara uputili su Englezi na otok Vis jedan odred pomorske pješadije t. zv. komandos, a nešto kasnije jedan komandos poslali su i Amerikanci. Jačina tih odreda iznosila je oke hiljadu vojnika. Kasnije, tokom ljeta 1944., na Vis je došlo još nekoliko četa savezničke vojske.

Po dolasku pomorske pješadije, i nekoliko lakih jedinica anglo-američke ratne flote uplovilo je u luku Visa i Komiže. To su bili torpedni čamci, invazioni brodovi i nekoliko topovnjača. Premda i u tej skromnoj formaciji, prisustvo savezničkih brodova u vodama Visa ojačalo je njegovu obrambenu snagu, stvaralo kod neprijatelja novu bojazan za uspjeh njegova desanta na ovaj otok. Pored toga učestali napadi savezničkih brodova na neprijateljske plovne objekte, uz pomorske akcije naoružanih brodova Ratne mornarice NOV, ozbiljno su ugrozili neprijateljski pomorski saobraćaj između sjevernog i južnog Jadrana.

S privolom Komande savezničke mornarice stvorena je u gradu Monopoliju u južnoj Italiji pomorska baza Narodnooslobodilačke vojske. U njoj je organizirano posebno brodogradilište, u kojemu su brodogradilišni radnici, dotadašnji borci, popravljali trabakule i bracere za potrebe NOV. Manja pomoćna brodogradilišta organizirana su i u talijanskim gradovima Manfredoniji i Molfetti. Istovremeno u Bariju je bilo uspostavljeno stalno predstavništvo NOV koje je kasnije zamijenjeno predstavništvom Nacionalnog komiteta. Između Barija, pomorske baze Monopoli i otoka Visa odvijao se u to vrijeme živ pomorski saobraćaj, koji isu održavali parobrodi »Bakar«, »Ljubljana«, »Makarska«, »Cetina«, »Morava« i brojni trabakuli i jedrenjaci.

Sve količine oružja, hrane i odjeće, koje su saveznici u vidu pomoći dali Narodnooslobodilačkoj vojsci, bile su tim brodovima prevezene iz Italije na *otok Vis*, odakle su dijelom prebačene i na kopno radi naoružanja i ishrane drugih jedinica Narodnooslobodilačke vojske.

Saveznički vojnici i partizani u Komiži, u noći iskrcavaju iz brodova oružje i municiju u januaru 1944.

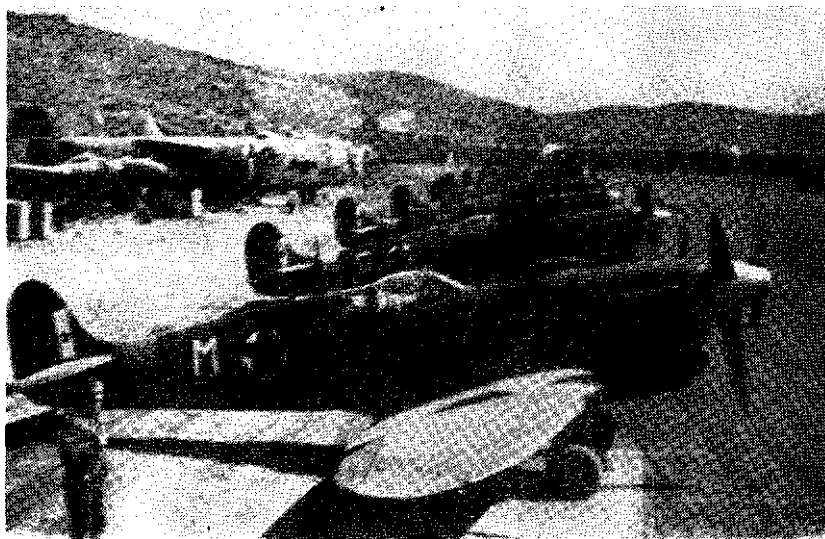
Teški ranjenici iz cijele Dalmacije, zapadne Bosne i južne Like prenošeni su na nosilima do u skrovite uvale Primorja, gdje su ih prihvaćali transportni brodovi Ratne mornarice i uz pratnju naoružanih brodova prevozili na Vis. Iz njega ranjenici se nesmetano prevoze u savezničke bolnice "u gradovima Taranto, Maglie, Modugna, Grotaglia, Grumo i druge. Do svršetka rata u savezničkim bolnicama u Italiji liječilo se preko 10.000 ranjenika NOV Jugoslavije.

Od velike važnosti bila je izgradnja aerodroma na otoku Visu u aprilu 1944. godine. Uzlijetajući s njega, saveznički su avioni na-

padali neprijateljsko brodoglavlje u lukama uz obalu i na moru i njegove kolone, koje sve dotada prolaze dalmatinskim cestama bez straha, da će biti napadnute iz zraka. Povremenu pomoć pružali su saveznički avioni i jedinicama NOV, naročito u borbama za neprijateljske utvrđene položaje.

Kad je viški aerodrom bio osposobljen i za slijetanje većih aviona, na nj se gotovo svakodnevno spuštaju saveznički bombarderi, koji su bombardirajući Njemačku bili oštećeni i prisiljeni da se u povratku u svoje baze u Italiji spuste na otok Vis. Na taj način spašeni su mnogi saveznički avioni i piloti.

- Naročitu važnost viški aerodrom poprima u ljeto 1944., kada na nj dolazi jedna eskadrila od desetak lovačkih aviona tipa »Spitfire«, koje su saveznici bili predali Narodnooslobodilačkoj vojsci. Na savezničkom aerodromu Benina u Sjevernoj Africi, jugoslavenski su piloti za kratko vrijeme ovladali tehnikom tog izvrsnog sa-

Eskadrila lovačkih aviona narodnooslobodilačke vojske na viškom aerodromu

vezničkog lovca, pa je NOV Jugoslavije dobila novi rod oružja i moćno ubojito sredstvo protiv neprijatelja.

Na Vis je iz Sjeverne Afrike u junu 1944. prebačeno i oko 2G savezničkih tenkova predanih Narodnooslobodilačkoj vojsci, od kojih je formirana I. tenkovska brigada.

OTOK VIS PRIHVATNI CENTAR IZBJEGLOG STANOVNIŠTVA

Krajem decembra 1943. i početkom 1944. godine na Vis je u tisućama pristizale stanovništvo dalmatinskih otoka, koje je bježalo iz svojih sela pred najezdom hitlerove soldateske. Nešto kasnije transportni brodovi Ratne mornarice odlaze noću i u pojedine "luke na jadranskoj obali, gdje prihvaćaju izbjeglo stanovništvo Dalmatinske Zagore i sjeverne Dalmacije i prevoze ga na otok Vis. Iz Visa se zbjege prebacivao u južnu Italiju, gdje su u Gravini i u Santa Maria de Leuca bili formirani posebni prihvatni centri za njegov smještaj.

Međutim, dok u prvo vrijeme u zbjege odlaze samo oni stanovnici dalmatinskih otoka i kopna, koji bježe pred zločinima neprijatelja, tokom februara i marta pod rukovodstvom Oblasnog NOO počelo se organizirano upućivati ljude u zbjege. Tako je do kraja marta, a i kasnije, upućen na Vis, a zatim u Italiju veći dio stanovništva srednjodalmatinskih otoka i jednog dijela Dalmatinske Zagore. U zbjege su pod rukovodstvom NOO na terenu odlazili svi oni, koji nisu bili sposobni da se s oružjem u ruci bore protiv neprijatelja. A to su u većini bili starci, žene i djeca, kojima je uslijed nedostatka hrane prijetila opasnost, da stradaju od gladi.

Kako su smještajni kapaciteti u južnoj Italiji bili ograničeni, većina jugoslavenskog zbjege prebačena je u Sjevernu Afriku. Tako je uz Sueski kanal u predjelu El Shatta stvoren veliki logor, u kojemu je pod šatorima sve do oslobođenja Dalmacije živjelo oko 30.000 dalmatinskog stanovništva. Ukupan broj izbjelog stanovništva prebačenog u elšatski logor i onih, koji su ostali u smještajnim centrima južne Italije, iznosio je oko 45.000.

U sinajskom pijesku, pod žarkim nebom Afrike, izložen brojem teškoćama i daleko od rodne grude, dalmatinski je narod pod

rukovodstvom Centralnog NOO zbjega visoko držao zastavu svoje nepokorene zemlje. Svojom neizrecivom odanošću Narodnooslobodilačkoj borbi, izvanrednim organizatorskim sposobnostima, radošću i svojim općim držanjem on je tada stekao ogromne simpatije egipatskog naroda i savezničkih vojnika, a time i čitava Narodnooslobodilačka borba pod vodstvom maršala Tita.

Stanovništvo otoka odlazi u zbjeg

»HAJDUK« NA VISU

Početkom maja došli su na otok Vis igrači splitskog nogometnog kluba »Hajduk«. Još prije, sredinom aprila, na oslobođenom teritoriju od »Hajdukovih« igrača, koji se nalaze u redovima NOV, formirana je nogometna grupa 26. divizije. Međutim, 7. maja održana je na Visu konstituirajuća skupština, na kojoj je formiran

»Hajduk« kao nogometni tim Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Ponovno formirani »Hajduk« odigrao je na Visu nekoliko utakmica s reprezentacijom 26. divizije i savezničke vojske, a zatim je krenuo na turneju po Italiji, Sredozemlju i zemljama Bliskog Istoka.

Renomirano sportsko ime još iz dana prije rata, sada noseći na grudima crvene petokrake zvijezde i nastupajući pod imenom tima NOV, »Hajduk« je izvršio veliku ulogu u populariziranju Oslobođilačke borbe naroda Jugoslavije y stranom svijetu.

DOLAZAK VRHOVNOG ŠTABA I NACIONALNOG KOMITETA NA OTOK VIS

Poseban značaj Vis poprima početkom juna 1944., kada su na otok, nakon Drvarskog desanta bili prebačeni Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske maršal Tito s drugim članovima Vrhovnog štaba i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije. S Visa su uspostavljeni brojni kontakti s istaknutim vojnim i političkim ličnostima savezničkih zemalja, što je dovelo do priznanja, da u Jugoslaviji jedino Narodnooslobodilačka vojska pod vodstvom maršala Tita vodi borbu protiv okupatora.

Među drugim velikim uspjesima postignutim u to vrijeme u priznavanju Narodnooslobodilačke borbe od posebnog je značenja bio sporazum Tito-Šubašić, postignut na Visu, kojim se AVNOJ priznaje kao jedino predstavničko tijelo naroda Jugoslavije, a Nacionalni komitet kao jedina vlast u zemlji. Otada istina o Narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji novom snagom probila se u svijet.

Za sve vrijeme boravka na Visu brigade 26. divizije, u koju krajem februara ulazi I. dalmatinska, a početkom marta i III. prekomorska brigada¹, neprestano su usvajale najnovija dostignuća

¹ Na kopno je istovremeno upućena iz Visa XIII. korčulanska brigada, koja je ušla u sastav IX. dalmatinske divizije.

Komandant III. prekomorske brigade bio je Božo Blažević, a komesar Franc Hočevar.

vojne vještine. Naoružane modernim oružjem dobivenim od saveznika, dobro odjevene i odmorene, one su postale elitne jedinice Narodnooslobodilačke vojske, sposobne da pobjeđuju i najjačeg neprijatelja.

Protivavionski top nad viškom lukom

NJEMAČKO-USTASKI ZLOČINI U DALMACIJI

Upavši u Dalmaciju, Nijemci su nad stanovništvom provodili teror i vršili nečuvene zločine.

Da bi zaplašili narod Sinjske Krajine, oni u Sinju podižu vješala. Jedna vješala Nijemci su podigli i na splitskoj obadi, a nekoliko dana kasnije objesili su u Bihačkoj ulici na stupove javne rasvjete četvero splitskih rodoljuba.

Ulazeći u Trogir, Nijemci su sakupili isve muškarce, postrojili ih u redove i pred njih postavili mitraljeze prijeteci im, da će

biti pobijeni, ako dođe do bilo koje akcije u gradu. Nešto kasnije Nijemci su pohvatali gotovo čitavo stanovništvo u selima između Rogoznice i Marine, a u Sevidu i okolnim zaseocima strijeljali su

U Bihaćkoj ulici u Splitu Nijemci su na stupovima javne rasvjete objesili četvero rodoljuba. Na slici: obješena Sonja Bučan.

31 osobu. Velik broj uhvaćenih ljudi Nijemci dovode u Trogir i zatvaraju u zgradu Duhanske stanice, odakle ih postepeno transportiraju u koncentracione logore, a one fizički jače upućuju na prisilni rad u Njemačku.

U oktobru 1943. Nijemci su u podmosorskim selima pohvatali veći broj stanovnika i odveli u koncentracione logore. Samo iz sela

Srinjine oni odvođe 63 osobe, od kojih su 33 umrle od gladi u zemunskom logoru. U podmosorskom selu Gornjem Sitnu Nijemci su uhvatili 18 starijih osoba i strijeljali ih na mjestu.

Početkom novembra 1943. Nijemci i na Pelješcu vrše teške zločine. U Pijavičini su ubili 31 muškarca, a zatim zapalili selo. Oni su popalili veći broj kuća i u mjestima Kuni, Oskorušni i Osobljavi, ubivši prije toga u Kuni 20 osoba, a u selu Oskorušni devet. Nijemci su ubijali ljude i u Osobljavi, a iz Janjine odvođe u logore sve muškarce od 16 do 40 godina.

U Cisti su Nijemci zapalili 16 kuća i ubili 11 ljudi, a u selu Grabašu oni su zapalili 19 kuća i ubili 20 osoba. Veći broj kuća Nijemci su zapalili i u Šestanovcu i po nekoliko kuća u Lovreću, Vini i Aržanu.

I u selima biokovskog područja Nijemci su provodili nečuveni teror, pljačkali imovinu i ubijali ljude. Drugoga novembra 1943. Nijemci su upali u mjesto Bačinu i ubili 62 osobe, a zatim sve kuće zapalili. Slične zločine izvršili su i u Zaostrogu i u drugim mjestima u Makarskom Primorju. U drugoj polovini februara 1944. godine jedna jaka njemačka kolona prošla je kroz sela Ravču, Dubravu, Dragljane, Kozicu, Kljenak i druge i zapalila većinu kuća preostalih još od paleža talijanskih fašista. Uz palež i pljačku imovine, ubijali su zatečene ljude, a za onima, što su bježali, pucali su iz pušaka i mitraljeza.

Ranom zorom Nijemci su opkolili selo Zeževicu na zapadnim obroncima Biokova i pozvali stanovništvo, da se okupi, jer će im govoriti njemački oficir. Veći dio preplašenog stanovništva nasjeo je tom pozivu i došao na okup. Tada su ih Nijemci zatvorili u jednu zgradu i trideset i dvoje, koji nisu uspjeli pobjeći, zapalili zajedno sa zgradom. Nakon toga zapalili su 52 kuće i otišli. Tada se izbjegli narod počeo vraćati kućama, a Nijemci su još istog dana ponovno upali u selo, ubili još 23 osobe i zapalili preostale zgrade.

Teške zločine izvršili su njemački vojnici i ustaše u selima Zapadne Pline u blizini Metkovića. Ujutro 2. novembra 1943. upali su u sela Culume, Pereško Blato i Sipak, pohvatali stanovništvo, koje su zatekli, i zatvorili ga u nekoliko kuća, a zatim sve skupa zapalili. Samo u jednoj izgorjeloj zgradi pronađeno je 35 pougljenjenih leševa, među njima i 11 leševa djece.

Nadirući iz Like na područje sjeverne Dalmacije, njemačke su trupe u svim selima uz cestu vršile nečuvene zločine. Narod je

masovno napuštao svoje domove i povlačio se prema Velebitu, gdje se skrivao u planinske pećine. Pa ipak su Nijemci uz pomoć četnika popa Đujića i ustaša pohvatali velik broj stanovnika bukovčanih sela, većinom staraca i djece, koji nisu mogli bježati iz kuća. Samo u selu Medvide neprijatelj je pohvatao oko 70 osoba i poveo ih sa sobom. Poslije nekoliko dana nađena su u šumi uz cestu 23 leša odvedenih seljaka. U selu Zelengradu Nijemci su zapalili 53 kuće i ubili nekoliko žena. U Bilišanima ubili su četiri starca i jednu ženu, a u Golubiću u općini Obrovac poubijali su 25 muškaraca, žena i djece. Slična razbojstva Nijemci su izvršili i u selu Kruševu, Muškovcima, Radaljcama, Brgudu, Pridragi, Demljaku, Kozlovcu i drugima.

Naročita zvjerstva izvršili su četnici popa Đujića zajedno s Nijemcima 21. februara 1944. u selima Danilo-Biranj i Danilo-Dubrava u šibenskom kotaru. Dok su Nijemci po okolnim čukama držali osiguranje, četnici su upali u ova sela i noževima poklali 31 osobu, većinom žene i djecu.

Zločini, koje su Nijemci izvršili krajem aprila 1944. u selima Sinjske Krajine, nadmašili su po grozoti sve one, što ih je neprijatelj vršio u drugim krajevima Dalmacije. List »Slobodna Dalmacija« od 4. maja 1944. o tim zločinima Nijemaca pored ostalog piše:

»Jedno od najvećih masovnih ubijanja fašističke okupacije u Dalmaciji izvršili su krajem prošlog mjeseca njemački razbojnici u sinjskom kotaru. Preko 900 Hrvata, djece i odraslih, žena i muškaraca, pobijeno je iz strojnica, sa noževima, bombama i paljevinom... Bataljon najokorjelijih zločinaca SS divizije »Princ Eugen« i jedan bataljon zloglasne »Vražje divizije« učestvovali su u krvavom poslu pustošenja čitavih sela. U Donjem Docu ubijeno je oko 357 lica, u Otoku 150, u Rudama oko 400, u Galu 3. U Gornjem Polju i Putišiću opljačkana su i zapaljena dva komšiluka, a u Gali komšiluk Munivrane. Potpuno su zapaljena i opljačkana sela Otok i Rude. Ova sela ne postoje više." Što nije pobijeno, odveo je Nijemac, ili se razbjeglo. Iz kuća je iznijeto sve što je bilo od vrijednosti ili je uništeno ognjem. Stoka je odagnana ili rastjerana...

Bitunjac Šima pok. Ivana, djevojka od 20 godina, iz sela Ruda, općine Sinj, ovako opisuje tragediju svoga sela i svoje porodice: »Kad je vojska ulazila u selo Rude vojnici su počeli zalaziti u kuće. Gdje god su koga našli ubili su, kuću opljačkali i zapalili. Ja sam bila sa majkom u kući, sa dvije sestre i bratom. Kad je unišao jedan njemački vojnik, mi smo plakale jer smo čule da je jedan čovjek ubijen. Vojnik nam je rekao da šutimo i odmah počeo pucati u nas. Majka i jedna sestra su poginule, a ja i brat i druga sestra izvukli smo se iz goruće kuće, koju je vojnik zapalio nakon što ju je potpuno opljačkao. Otac mi

je ubijen na cesti. Dok se nismo izvukli iz goruće kuće, ja sam čitavo vrijeme ležala ranjena uz mrtvu majku.»

Tako je bilo i u drugim kućama u selu. Žrtve bi polili benzinom i zapalili. Neki su ubijeni na putevima i u dvorištima. Najstrašnija je bila slika u zaseoku Milanović, u kojemu je u jednoj kući nađeno spaljeno 45 žena i djece, a u drugoj kući 22 žene i djece, koji nisu spaljeni...«

Kad su Nijemci zauzeli dalmatinske otoke, oni i na njima provode teror i ubijaju ljude. Na Braču Nijemci su naredili, da nijedan muškarac stariji od 12 godina ne smije izlaziti iz svoga mjesta, a žene, samo dva kilometra daleko. Kako su ljudi u nuždi morali izlaziti iz mjesta, svi oni, koji su zatečeni na putu ili u polju, bili su na mjestu ubijeni. Nijemci su često upadali u otočka sela, hvatali ljudi, ubijali ih ili odvodili u logore. U noći 4. marta 1944, opkolili su Pučišća i zatim pucali u vrata i prozore kuća. Nakon toga uhvatili su oko 30 ljudi i odveli ih s otoka na kopno. Prije toga Nijemci su na obali pred sakupljenim stanovništvom strijeljali devet ljudi. Nekoliko dana kasnije oni su u vinogradu ugledali i na mjestu ubili Pučišćane Jurja Eterovića, Jurja Kaštelana, Antu Mladinića, Petra Martinića, a na putu između Humca i Pučišća Katicu Martinić, majku dvoje djece.

Ujutro 8. marta neprijatelj je došao u mjesto Praznice. Videći vojsku gdje dolazi, ljudi su pobjegli iz mjesta i sklonili se u šumu. Ulazeći u selo, Nijemci su zatekli sedam iznemoglih staraca, koje su zajedno s kućama zapalili. Iz Praznica su Nijemci odmah krenuli prema Gornjem Humcu, u kojemu su uhvatili 26 muškaraca. Svi oni (osim trojice, koji su uspjeli pobjeći) bili su poubijani i bačeni u jamu. U Selcima su Nijemci uhvatili oko 40 osoba, u Nerežišćima preko 50, u Donjem Humcu oko 30, u Sutivanu 41 osobu i svih odveli s otoka Brača. Slične racije provodili su i u ostalim mjestima na otoku Braču, a ljude, koje su uhvatili, odvodili u koncentracione logore na kopnu.

I na drugim dalmatinskim otocima, naročito na Hvaru i Korčuli, Nijemci su, pošto bi opkolili selo, hvatali sve muškarce od 16 do 40 godina i odvodili ih u koncentracione logore u unutrašnjosti zemlje.

•Iako su Nijemci najveće zločine izvršili u prvim mjesecima po svom upadu u Dalmaciju, oni i kasnije, sve do njenog oslobođenja, stalno upadaju u pojedina mjesta, u kojima ubijaju ljude i pale njihove domove. Međutim sav taj teror i ubijanje ljudi nisu zapla-

šili dalmatinsko stanovništvo. Naprotiv, poslije svakoga novog zločina narod je udvostručenim snagama izvršavao zadatke, koje je pred njega postavljalo rukovodstvo NOP-a, svijestan da samo borbom može iz^oievati svoju slobodu.

PRVI DESANTI JEDINICA 26. DIVIZIJE S OTOKA VISA NA DRUGE DALMATINSKE OTOKE

Već u mjesecu martu, jedinice 26. divizije izvode desantne akcije na otok Hvar¹, a u aprilu, maju i junu i na otoke Korčulu, Šoltu i Brač.

Saznavši, da se njemačke snage u Starom gradu i Jelsi povlače na istočni dio otoka, krenule su 22. marta iz Visa prema Hvaru jedinice I. i IV. bataljona I. dalmatinske brigade. Zajedno u konvoju od šest jedrenjaka plovilo je i nekoliko engleskih invazionih brodova punih vojnika, koji su zajedno s bataljonima I. dalmatinske trebali da napadnu njemačke snage i presijeku im odstupnicu u pravcu Sućurja.

Kako su saveznički brodovi plovili brže, engleski su se vojnici iskrcali u uvalu Gromin Dolac na južnoj strani Hvara znatno ranije, pa su odmah krenuli k vrhu otoka, a zatim sišli niz sjevernu stranu iznad Jelse, u kojoj se nalazio njemački garnizon. Oko 9 sati uveče u Gromin Dolac su uplovili i brodovi sa dva bataljona I. dalmatinske brigade. I dok IV. bataljon ostaje u rezervi u Gromin Docu, prvi bataljon odmah kreće k otočkom vrhu. Došavši na vrh u predio Šklote, bataljon je isturio bočna osiguranja i zatim uputio nekoliko patrola radi hvatanja veze s komandom engleske vojske. Borci upućeni u bočno osiguranje u pravcu istočnog dijela otoka Hvara naišli su na dijelove njemačkih snaga, koje su, povlačeći se k istoku, bile zanočile u predjelu Paljenica. Razvila se žestoka noćna borba, u kojoj su Nijemci svim silama pokušavali da se izvuku u pravcu Sućurja. Tada je s obale pozvan i IV. bataljon, koji se razvio u borbeni raspored s lijeve strane položaja, koje su

¹ Još ranije, u noći 28. januara, iskrcala se jedna četa I. dalmatinske brigade na zapadni dio otoka Hvara i u uvali Milna nedaleko od grada Hvara napala njemačku posadu u mjestu, ubivši pritom nekoliko njemačkih vojnika.

držale jedinice I. bataljona. Zajedničkim jurišem izvedenim u zoru, Nijemci su bili potpuno razbijeni. Na bojnem polju ostalo je 35 mrtvih i više ranjenih njemačkih vojnika. Kad se razdanilo, pretraživali su bataljoni I. dalmatinske brigade kamene ograde i šumarke, u kojima su se još za noći bili posakrivali njemački vojnici. Do podne 23. marta borci I. dalmatinske pronašli su i zarobili 131 njemačkog vojnika. Pored toga oni su zaplijenili pet puškomitraljeza »šaraca«, 127 pušaka, 9 strojica, 13 pištolja, 5 dvogleda i raznu drugu vojnu opremu.

Borci IV. bataljona gonili su preostale njemačke snage sve do mjesta Bogomolja na krajnjem istočnom dijelu otoka. Nijemcima su međutim pristigle u pomoć dvije čete, koje su u zoru 23. marta iz Makarskog Primorja prebačene na Sućuraj. Naišavši na žestoki njemački otpor, IV. bataljon se povukao natrag. Uveče istog dana bataljoni I. dalmatinske brigade kreću k zapadnom dijelu otoka Hvara, gdje su se u uvali Zaraće ukrkali u brodove i otplovili na Vis.

Preostale njemačke snage na Hvaru, koje su se uspjele izvuci u mjesto Sućuraj, nisu više same upadale na zapadni dio otoka, koji "ostaje potpuno slobodan sve do kraja marta, kada nove njemačke snage dolaze na otok.

Početkom aprila Nijemci su napustili sistem držanja svojih posada u hvarskim varošicama. Oni izgrađuju jaka utvrđenja na deminirajućim otočkim točkama, na Križišću iznad Poljica, na vrhu Sklote iznad Jelse, na položaju Ublini ispred Sućurja, i u njima stalne drže svoje trupe.

BORBE JEDINICA 26. DIVIZIJE NA MLJETU I KORČULI

U mjesecu aprilu 1944. u svim jedinicama vojske i među narodom u pozadini provodilo se veliko prvomajsko takmičenje. Razvila se plemenita akcija, u kojoj je svatko nastojao da što više pridonese borbi za slobodu.

Prvomajsko takmičenje naročitog je maha bilo uzelo u brigada 26. divizije na otoku Visu. Želeći da sa što većim rezultatima dočekaju ovaj praznik, krenule su brigade 26. divizije na Korčulu

i Mljet sa ciljem, da napadnu i unište snažne njemačke garnizone u Blatu i Veloj Luci na Korčuli i neprijateljske snage stacionirane na otoku Mljetu.

Dvadesetog aprila u noći iskrcala su se dva bataljona XI. i XII. brigade na Mljet. U dvodnevним žestokim borbama Nijemci su bili razbijeni. Izvjestan broj neprijateljskih vojnika spasio se bijegom sakrivši se u gustom mljetskoj šumi. Na bojnopolju ostalo je 96 njemačkih vojnika i oficira, dok ih je 46 zarobljeno. Bataljoni XI. i XII. brigade zaplijenili su na Mljetu 8 mitraljeza »šaraca«, 10 minobacača, 12 strojnice, 25 pištolja, radio-stanicu i raznu drugu vojnu opremu.

U zoru 22. aprila iskrcale su se brigade 26. divizije na južnu stranu Korčule, u predjelu Karbuni, a manji dijelovi i na sjevernu stranu otoka. Napad na neprijateljske garnizone u Blatu i Veloj Luci otpočeo je oko 8 sati ujutro. I- dok je neprijatelj u Veloj Luci bio savladan u toku dana, borba za Blato nastavila se i u noći između 22. i 23. aprila. Videći, da su opkoljeni i da im predstoji uništenje, oko 900 Nijemaca u garnizonu u Blatu pružalo je očajnički otpor. Međutim već prvog dana borbe jedinice 26. divizije prisilile su neprijatelja, da napusti mjesto i da se povuče na brdo Sv. Vid, gdje su se nalazile njemačke glavne utvrde, opasane minskim poljima i bodljikavom žicom. Na padinama Sv. Vida vodila se ogorčena borba, u kojoj partizanski borci pokazuju neviđene primjere junaštva i samoprijedora. Tek trećeg dana neprekidnih bojeva, izgubivši velik broj vojnika, neprijatelj je na vrh brda istakao bijele zastave. Tako je bila izvojevana jedna od najvećih pobjeda u toku Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji.

U borbi na Blatu osim 436 ubijenih bilo je zarobljeno 459 njemačkih vojnika i oficira.¹ Pored toga jedinice NOV zaplijenile su 4 haubice, 4 protivkolska topa, 10 teških i 26 lakih mitraljeza, 10 minobacača, 33 strojnice, 135 pištolja, 5 kamiona, 12 radio-stanica i velike količine municije, hrane i raznog drugog materijala. Jedinice 26. divizije imale su u borbama 48 mrtvih i 184 ranjena borca.

Poslije likvidacije neprijateljskih garnizona u Blatu i Veloj Luci Nijemci su zadržali svoje snage samo u gradu Korčuli. Tako je veći dio otoka Korčule već u to vrijeme bio oslobođen.

¹ Nijemci zarobljeni na Korčuli i Mljetu bili su prebačeni na otok Biševo, gdje je organiziran zarobljenički logor.

Nakon velikog uspjeha u borbi s neprijateljem na Korčuli i Mljetu iskricali su se pred zoru 10. maja dva bataljona Prve i jedan bataljon XII. dalmatinske brigade na otok Šoltu. Podržani vatrom vlastite artiljerije i dejstvom nekoliko savezničkih aviona, bataljoni ovih brigada napali su njemačke utvrđene položaje u blizini sela Grohota. Kako je još ranije, dok su jedinice prilazile selu, došlo do sukoba s jednom neprijateljskom patrolom, to su Nijemci

Nijemci zarobljeni u borbama na Korčuli aprila 1944.

u utvrdama Grohota spremno dočekali napad. U borbi, koja se vodila do kasnih poslijepodnevni sati, bataljoni Prve i XII. brigade zauzeli su nekoliko dominantnih točaka u neprijateljskoj utvrđenoj liniji. Dok se vodi borba u Grehotama, u uvali Rogača i Male Straže iskrcavala su se njemačka pojačanja prebačena brodovima iz Splita. Tada su dijelovi bataljona upućeni u Rogač i Malu Stražu sa zadatkom, da spriječe daljnji pokret i spajanje pristiglih pojačanja s ostalim njemačkim snagama na otoku. U borbi,

koja se razvila, većina njemačkih vojnika u Rogaču i Maloj Straži bila je ubijena i zarobljena. Tako je osuđena neprijateljska namjera, da glavnini svoje vojske pruži pomoć u borbi protiv jedinica NOV. Međutim, borba u Grohotama vodila se i dalje nesmanjenom žestinom. Braneći se iz dobro utvrđenih zgrada i kamenih bunkera opasanih redovima bodljikave žive i nagaznih mina, neprijatelj je bataljonima Prve i XII. brigade nanosio osjetljive gubitke. Najveći broj boraca stradao je od nagaznih mina i neprijateljske artiljerije, koja je iz Splita i sa Ciova tukla položaje jedinica NOV. Pa ipak, pri kraju dana svi njemački položaji bili su zauzeti, izuzevši dvije utvrđene zgrade, iz kojih su Nijemci pružali sve slabiji otpor. Kako je bilo predviđeno, da se jedinice još istog dana vrate na Vis, to je daljnji napad na preostale zgrade bio obustavljen.

U borbama na Šolti bataljoni Prve i XII. brigade zarobili su 52 i ubili preko 150 njemačkih vojnika i oficira. Pored toga oni su zaplijenili 20 mitraljeza, 6 strojica, 14 pištolja, veći broj pušaka i drugog oružja. Uveče 10. maja bataljoni su se vratili na Vis. Te iste noći stradao je prevozeći ranjenike sa Šolte sanitetski brod NOV »Marin II.« Oko 1 sat poslije ponoći na udaljenosti 1,5 nautičku milju od otoka Visa »Marin II.« su napala tri nepoznata borbena čamca. Izrešetan mecima i zapaljen, on je brzo potonuo zajedno s oko 50 boraca ranjenih na Šolti¹.

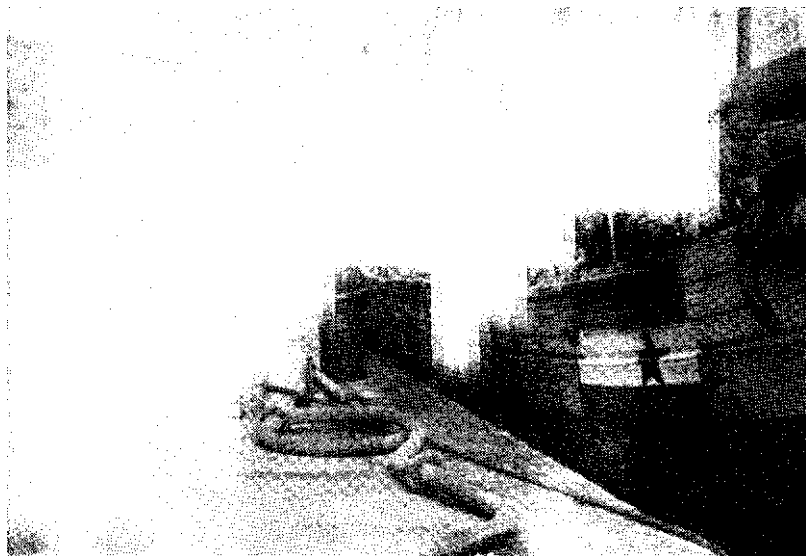
OPERACIJE JEDINICA 26. DIVIZIJE I SAVEZNIČKE VOJSKE NA OTOKU BRACU

Koncem maja uslijedila je VII. neprijateljska ofenziva. U namjeri, da unište Vrhovni štab i uhvate druga Tita, Nijemci izvode zračni desant na Drvar, a zatim kreću u napad na glavne snage NOV u području Bosne.

Da bi privukli dio neprijateljskih snaga prema Primorju, i time olakšali položaj glavnine NOV u Bosni, krenule su jedinice 26. divizije i oko 500 savezničkih vojnika u napad na njemačke utvr-

¹ Tada je ocijenjeno, da je to bio napad njemačkih brodova. Međutim, neki su pretpostavljali, da su to mogli biti i saveznički borbeni čamci, koji su, zabunom, vjerujući, da se radi o njemačkom brodu, potopili »Marin II.«

dene položaje na otoku Braču. Namjera je bila, da se jednom zamašnijom operacijom na otoku najbližem kopnu, uz vidno učešće savezničkih oružanih snaga s Visa, stvori kod neprijatelja utisak, da je otpočeo opći napad savezničkih snaga i jedinica NOV u pravcu dalmatinske obale.

Jedinice 26. divizije ukrcavaju se u luci Visa u brodove pred odlazak u akciju na srednjodalmatinske otoke

Iskrcavši se 2. rujna u uvale u predjelu Murvice i Bola, brigade još za noći kreću na određene položaje. Tako po nekoliko bataljona svih brigada odlazi u pravcu njemačkih položaja iznad mjesta Nerežišća, na položaje iznad Supetra i na njemačka utvrđenja u predjelu Selca—Sumartin. Zajedno s bataljonima XII. i I. dalmatinske brigade krenule su savezničke snage u napad na njemačke položaje iznad sela Nerežišća.

Cim su borci prešli u napad, neprijateljska artiljerija iz Dugog Rata i Omiša počela je žestoko zasipati prostor, s kojega su nastupali. Ta ubitačna vatra i pred neprijateljskim utverdama gusto zasijana minska polja osjetno su umanjivali udarnu snagu jedini-

ca u napadu. Najžešće berbe vodile su se u predjelu iznad mjesta. Nerežišća.

Opkoljeni neprijatelj pružao je žilav otpor i nanosio jedinicama Prve i XII. brigade osjetne gubitke. U borbama, koje su se nastavile i idućeg dana, najviše uspjeha imale su jedinice, koje su napadale neprijatelja u predjelu Selca—Sumartin. Na Selcima pored ubijenih bilo je zarobljeno oko 200 njemačkih vojnika. Razbijeni neprijatelj povukao se drugog dana na utvrđene visove iznad Sumartina, odakle je nastavio pružati očajnički otpor.

Iako su jedinice, koje su napadale neprijateljske položaje u predjelu Nerežišća i Supetra, u nizu uzastopnih juriša zauzele nekoliko utvrđenih položaja, neprijatelj nije bio u potpunosti savladan. U nekoliko novih juriša, poduzetih na glavne utvrđene točke iznad mjesta Nerežišća, jedinice XII. dalmatinske brigade pretrpjele su osjetne gubitke. Nasjevši Nijemcima, naročite je gubitke imala jedna četa engleskih komandosa. Naime, u toku napada, koji su izveli komandosi, Nijemci su istakli bijele zastave, a engleski VGjnici, vjerujući, da se neprijatelj predaje, krenuli k njima. Kada su došli na odstojanje od nekoliko desetaka metara, Nijemci su ih napali unakrsnom vatrom i veći broj ih ubili i zarobili. Tada je zarobljen i komandant engleskog komandosa na Visu Jack Churchill.

Nakon trodnevnih žestokih bojeva jedinicama je naredeno, da se povuku. One su ponovno došle u jugozapadne uvale otoka Brača, gdje su se ukrcale u transportne brodove i vratile u svoje baze na ctoku Visu.

U bombama na Braču bilo je ubijeno i zarobljeno oko 500 njemačkih vojnika i oficira. Jedinice 26. divizije imale su 67 mrtvih i 308 ranjenih boraca, a Englezi 60 mrtvih, 73 ranjena i oko 20 nestalih vojnika.

POČETAK OPERACIJA ZA OSLOBOĐENJE DALMACIJE OSLOBOĐENJE BRACA, HVARA, ŠOLTE, KORČULE I PELJEŠCA

Nastupala je jesen 1944. godine. Vojdka Hitlerove Njemačke trpjela je na svim frontovima poraz za porazom. Nakon velike ljetne ofenzive Crvene armije bile su izbačene iz fašističkog stroja

Rumunjska i Bugarska. Jedinice Crvene armije, nakon što su razbile njemačke trupe na području između Tise i Dunava, sve dublje su prodirale u Mađarsku.

Nakon iskrcavanja u Normandiji vojske zapadnih saveznika oslobodile su Belgiju i veliki dio Francuske, a na talijanskom frontu izbacile Nijemce iz centralne Italije, goneći ih prema sjeveru.

I u Jugoslaviji je otpočela opća ofenziva jedinica Narodnooslobodilačke vojske, u kojoj je za kratko vrijeme bio oslobođen velik dio zemlje. Vrhovni štab i drug Tito napuštaju otok Vis i odlaze na kopno da bi lakše rukovodili završnim operacijama za oslobođenje zemlje.

U takvim prilikama otpočeo je VIII. korpus operacije za istjerenje okupatora iz Dalmacije i za njeno konačno oslobođenje. I dok snage 9 divizije izvode ofenzivne akcije u pravcu Livna, Duvna i Imotskog, jedinice 20. divizije čiste od neprijatelja Cetinsku dolinu, a 19. sjeverodalmatinska divizija goni neprijatelja iz Ravnih Kotara, brigade 26. divizije napuštaju otok Vis i kreću k srednjodalmatinskim otocima i Korčuli, da bi nakon njihova oslobođenja prešle i na kopno i nastavile borbu do konačnog oslobođenja Dalmacije i čitave zemlje.

Upravo tih dana prve polovine septembra padala je dvogodišnjica formiranja I. dalmatinske proleterske brigade. Za te dvije godine I. dalmatinska brigada prošla je dug i trnovit, ali slavan put borbe za slobodu. Od njenih prvih bitaka poslije formiranja u Dalmaciji i zapadnoj Bosni, naročito u bitki za Jajce, zatim u bitkama IV. i V. neprijateljske ofenzive, a kasnije nakon povratka u Dalmaciju u borbi protiv Nijemaca na Klisu, Pelješcu, Biokovu, Korčuli, Hvaru, Braču, Šolti i drugim bitkama širom Dalmacije, ova je brigada postala udarna snaga 26. divizije, jedna od najelitnijih jedinica NOV Jugoslavije.

Dvanaestog septembra u Visu je svečano proslavljena dvogodišnjica osnivanja brigade. Glavna svečanost održana je u mjestu Visu, na obali, gdje je smotru postrojenih bataljona izvršio Vrhovni komandant NOV maršal Tito. U svom govoru borcima i prisutnom narodu on je odao visoko priznanje I. dalmatinskoj brigadi rekavši pored ostalog:

»Borba kod Livna, borba kod Jajca, borba u Centralnoj Bosni i sjajan marš po najvećoj studeni i snijegu dolinom Neretve, gdje se u Četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi razvio jedan od najsjaajnijih bojeva

u našoj oslobodilačkoj borbi; borba za osvajanje silno utvrđenog Prozora da bi se otvorio put i spasili naši ranjenici; onda dugotrajna borba kod Konjica, pa borba na snježnom Prenju po najvećoj zimi, bez hrane i tople odjeće; borba u Hercegovini i Crnoj Gori, pri razbijanju odvratnih narodnih izdajnika — četnika Draže Mihajlovića, — silno su očeličili Prvu dalmatinsku brigadu, koja je stala u red naših najboljih udarnih proleterskih brigada. Slavne borbe u Petoj ofanzivi, kada je Prva dalmatinska brigada morala svojim grudima da krči put kroz valovitu Drinu, razbijajući neprijateljski obruč, — pokazale su da nema tako teške zadaće da je sinovi Dalmacije ne bi mogli izvršiti. . .

Prva dalmatinska brigada imala je velik značaj za ustanak naroda Dalmacije. Svojom borbom ona je ne samo osvijetlila lice slobodarskog naroda iz Dalmacije, nego je bila i pionir oslobodilačke borbe Hrvata, jer su se baš sinovi Dalmacije prvi digli u Hrvatskoj i prva je Dalmacija dala svoje najbolje sinove na oltar domovine...«

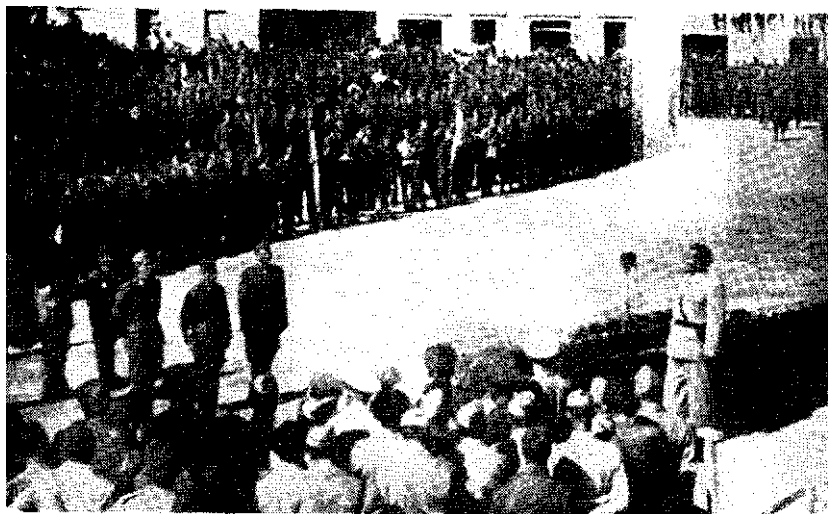
Govor maršala Tita I. dalmatinskoj brigadi velik je historijski govor i po tome, što je tad prvi put otvoreno postavio pitanje oslobođenja Istre, Zadra i drugih krajeva naše zemlje, koji su Rapalskim ugovorom bili predani Italiji. Izražavajući misao, da ti krajevi nakon rata moraju biti vraćeni Jugoslaviji, on je riječima: »Tude ne ćemo, a svoje ne damo« izražavao one iste želje, kojima je godinama stremio čitav jugoslavenski narod.

Na kraju svečanosti Vrhovni komandant je predao brigadi Orden narodnog oslobođenja, a zatim je ispred tribine, na kojoj su stajali članovi predsjedništva AVNOJ-a, Nacionalnog komiteta, najviši predstavnici vojske i savezničkih vojnih misija, izvršen defile jedinica I. dalmatinske i drugih brigada, koje su učestvovala u proslavi.

U predvečerje 11. i 12. septembra ukrcale su se u brodovlje u viškoj luci jedinice 26. divizije i otplovile prema otocima: I. dalmatinska brigada na otok Hvar, XII. brigada na otok Brač, a XI. brigada i III. prekomorska na otok Korčulu¹.

Nekoliko dana prije dolaska I. dalmatinske brigade na Hvar iskrcale su se njemačke trupe u uvalu Ključna na sjeverozapadnoj obali otoka Hvara. Iz Ključne jedna njemačka kolona krenula je prema Jelsi, a druga preko sela Rudine upala u mjesto Stari grad. Na putu za Jeisu, na cesti kraj sela Svirče, Nijemce je dočekala jedna četa Makarskog partizanskog odreda, koji se tada zatekao na Hvaru, i napala ih unakrsnom vatrom, od koje je bilo ubijeno i ra-

¹ Manji dijelovi 26. divizije bili su na pojedine otoke prebačeni nekoliko dana ranije.

Tito govori Prvoj dalmatinskoj brigadi

Defile jedinica Prve dalmatinske brigade pred vrhovnim komandantom

njeno preko 50 njemačkih vojnika. I na njemačku kolonu, koja je išla prema Starom gradu, zapucali su na položaju Boričevica dije-
lovi Makarskog partizanskog odreda, ali su partizani nakon dvo-
satne žestoke borbe bili prisiljeni da se povuku u pravcu Dola.

Ušavši u prazni Stari grad, Nijemci su upadali u kuće od-
bjeglog stanovništva i odnosili sve vrednije predmete, slažući ih u
prostoriju mjesne ribarnice na obali. Namjera im je bila, da
opljačkane predmete i robu ukrcaju u brodove, koji su iz Ključne,
obilazeći rt Kabal, plovili prema Starom gradu.

*Četvrti bataljon Prve dalmatinske brigade ide na položaj Rudine na
Hvaru, septembra 1944.*

Upravo dok su Nijemci po konobama prolijevali vino i pljačka-
li napuštene kuće, pojavili su se tenkovi I. dalmatinske brigade,
koji su, pošto su se iskricali u Hvar, odmah krenuli prema Starom
gradu i Jelsi. Videći tenkove, Nijemci su ostavili opljačkane stvari
i, obilazeći cestu, poljskim putem pobjegli k Jelsi. Kako se bližila

noć, tenkovi I. dalmatinske ostali su u Starom gradu očekujući jutro, da bi krenuli prema Jelsi. Međutim, još u noći, čim su pristigli u Jelsu, Nijemci su se ukrkali u brodove i napustili otok. Iste noći, očekujući napad jedinica Narodnooslobodilačke vojske, Nijemci su se povukli i sa Sućurja. Time je stanovništvo otkda Hvara doživjelo svoje konačno oslobođenje.

Već 13. septembra prebacila se I. dalmatinska brigada na otok Brač, gdje su jedinice XII. brigade još uvijek vodile borbu s njemačkim snagama na sektoru Selca—Sumartin.

Prva dalmatinska brigada iskrcava se u Bolu odakle je pošla u borbu na Sumartin

Na prilazima Sumartinu, a naročito na uzvisini Sv. Nikola, i na Jabuci, Nijemci su bili izgradili najsnažnije od svih svojih utvrda na srednjodalmatinskim otocima. Tri dana i noći jurišali su bataljoni I. dalmatinske i XII. brigade osvajajući jedno po jedno njemačko utvrđenje. Tek četvrtog dana ogorčenih bojeva neprijatelj-

ski otpor bio je slomljen. Pretražujući teren nakon borbe., borci I. dalmatinske i XII. dalmatinske brigade pronašli su u škrapama kamenjara uokolo Sumartina 113 leševa njemačkih vojnika, dok su 583 Nijemca zarobljena. Napuštajući posljednje otporne točke na vrhu Sv. Nikole, onaj mali broj preživjelih njemačkih vojnika povukao se u zgradu hotela na samom Sumartinskoim rtu, odakle se u noći 17. septembra prebacio na kopno.

U berbama na sektora Selca—Sumartin, a naročito u jurišima na uzvisinu Sv. Nikola, jedinice I. i XII. dalmatinske brigade imale su 37 mrtvih i 197 ranjenih boraca. Većina njih stradala je od vatre neprijateljske artiljerije, koja je s kopna, iz predjela Baška Voda—Makarska, žestoko tukla jedinice NOV uvijek, kada bi one prelazile u napad.

Padom Sumartina, tog posljednjeg neprijateljskog uporišta na Braču, cijeli otok bio je oslobođen.

Za vrijeme dok su Prva i XII. brigada 26. divizije oslobađale otoke Hvar i Brač, XI. dalmatinska brigada, nakon što se noću uoči 13. septembra iskrcala u uvalu Brna na južnoj strani otoka Korčule, odmah kreće prema gradu Korčuli, gdje se još uvijek nalazio jak njemački garnizon. Saznavši za dolazak jedinica Narodno-oslobodilačke vojske, Nijemci još iste noći napuštaju Korčulu i prebacuju se na Pelješac. U suton idućeg dana prebacile su se na Pelješac, u predio Orebića, i jedinice XI. dalmatinske i III. prekomorske brigade. Goneći Nijemce u stopu, bataljoni XI. brigade oslobodili su mjesto Trpanj i tom prilikom ubili i zarobili nekoliko desetaka njemačkih vojnika i oficira. 16. septembra brigada se vraća u Orebić i zatim južnom obalom preko Pijavičine kreće u Janjinu, gdje zajedno s jedinicama III. prekomorske brigade napada njemački garnizon. Nakon dvosatne žestoke borbe Janjina je bila oslobođena. Razbijene njemačke čete bježale su prema Žuljanima, gdje su se zaustavile na nekoliko uzvisina u namjeri, da zaustave nalet jedinica NOV. Međutim 19. septembra uslijedio je novi napad dijelova XI. dalmatinske brigade, pred kojim se Nijemci povlače u utvrde Stona.

JEDINSTVENI NARODNOOSLOBODILAČKI FRONT U BORBI ZA OČUVANJE TEKOVINA NOB — OBLASNA KONFERENCIJA JNOF ZA DALMACIJU

Krajem ljeta 1944. već se nazirao skori slom Hitlerove Njemačke. Narodnooslobodilačka vojska pod vodstvom maršala Tita započela je opću ofenzivu protiv neprijateljskih trupa za konačno oslobođenje zemlje. Narod Jugoslavije, koji je u teškoj četirigodišnjoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajica stvorio svoju novu revolucionarnu vojsku, ulagao je posljednje napore u borbi, oslobađajući vlastitim snagama svoju napaćenu zemlju.

Ali međunarodnoj reakciji nije se svidala Narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji pod vodstvom komunista. Pod njenim okriljem okupljaju se u to vrijeme u inozemstvu emigranti, bivši pripadnici raznih građanskih stranaka stare Jugoslavije, i kuju planove, kako bi narodu oduzeli tekovine, koje je izvojevao u toku svoje oslobodilačke borbe.

U isto vrijeme udruženi ostaci razbijenog neprijatelja u zemlji, imajući podršku reakcije iz inozemstva., upinju tih dana sve snage, kako bi unijeli zabunu u narod, stvorili nevjeriou u pravilni ishod Narodnooslobodilačke borbe.

Da bi osujetili namjere neprijatelja, organizacije NOP-a na terenu provele su tokom jula i augusta pojačanu političku aktivnost u narodu Dalmacije. Održani su brojni sastanci osnovnih organizacija Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, na kojima su se tumačili najnoviji vojno-politički događaji, u prvom redu nove makinacije neprijatelja u zemlji i u inozemstvu, u njegovoj težnji, da razbije u borbi ostvareno narodno jedinstvo. Naročito mjesto na tim sastancima imalo je pravilno objašnjavanje sporazuma Tito-Šubašić, jer je neprijatelj širio parole, kako rukovodstvo NOP-a odstupa od svog dotadašnjeg puta.

Iako su već dotada organizacije JNOF-a na terenu okupile veliku većinu dalmatinskog stanovništva, još je uvijek bilo ljudi, koji u prvom redu zbog terora neprijatelja nisu aktivno radili u organizacijama NOP-a. Na sastancima je isticano, da je organizacija JNOF-a dovoljno široka, da u njene redove uđe svaki pošten građanin, bez obzira na svoju raniju političku pripadnost, nacionalnost i vjeru, da je krajnje vrijeme, da se na zadacima NOP-a okupe i oni, koji su dotada iz bilo kojih razloga ostajali po strani, da

je okupljanje svih rodoljuba u redove JNOF najbolja garancija, da će planovi neprijatelja o restauraciji starog poretka propasti i da će biti očuvane tekovine Narodnooslobodilačke borbe. Isticano je, da je dan potpunog sloma Hitlerove Njemačke sasvim blizu, ali da je potrebno učešće u borbi i posljednjeg građanina zemlje, da se fašistička neman što prije dotuče.

Nakon sastanaka mjesnih bile su u cijeloj Dalmaciji održane općinske i kotarske konferencije, a u septembru i okružne konferencije Jedinštenog narodnooslobodilačkog fronta. Tako je 14. septembra na oslobođenom dijelu Biokova u prisustvu 49 delegata održana konferencija JN*OF-a za okrug Biokovo—Neretva. U Okružni izvršni odbor JNOF izabrano je 14 članova. Za tajnika Okružnog odbora izabran je Vice Srzić-Gabro.

Okružna konferencija JNOF za okrug Dubrovnik održana je 16. septembra u oslobođenom Lastovu u prisustvu preko 250 delegata s Korčule, Pelješca, Mljeta, iz Dubrovačkog Primorja i Konavala. Na konferenciji je izabran Izvršni odbor JNOF okruga Dubrovnik od 14 članova. Za predsjednika je izabran Lujo Vlaho, a za tajnika Marin Cetinić.

Dvadesetog septembra održana je u oslobođenom Hvaru u prisustvu 162 delegata okružna konferencija JNOF Srednjodalmatinskog otočja. U Plenum Okružnog odbora izabrano je 38, a u Izvršni odbor 16 članova. Delegati su za predsjednika Okružnog odbora JNOF izabrali Blaža Sekula, a za tajnika Juru Franičevića-Pločara.

Okružna konferencija JNOF Knin održana je 11. septembra u prisustvu preko stotinu delegata iz svih kotara kninskog okruga. U Okružni izvršni odbor bilo je izabrano 12 članova. Za predsjednika odbora izabran je Martin Sučić, a za tajnika Tode Curuvija.

Tokom septembra izabrani su okružni odbori JNOF za okrug srednje Dalmacije i za okrug Zadar. Za predsjednika Okružnog odbora JNOF srednje Dalmacije izabran je Petar Čolak, a za tajnika Ante Roje. Za tajnika Okružnog odbora JNOF Zadar izabran je Marijan Zuvić.

Na svim ovim konferencijama prisutni su delegati isticali, da je narod njihova područja okupljen u organizacijama JNOF odlučan da brani tekovine, koje je izvojevao u borbi protiv neprijatelja.

Nakon okružnih bila je 10. oktobra 1944. u gradu Hvaru održana i Oblasna konferencija Jedinštenog narodnooslobodilačkog fronta za Dalmaciju.

Već nekoliko dana prije konferencije na otok su pristizali delegati iz svih krajeva Dalmacije. Mnogi od njih, naročito oni iz još neoslobođenih krajeva, danima su pješačili do pojedinih mjesta na obali, odakle su noću brodovima prebačeni na Hvar. Grad je tih dana poprimio svečan izgled. Na njegovim ulicama, okićenim zastavama i zelenilom, prvi put od početka borbe sreli su se delegati junačke Sinjske Krajine i Biokova, nepokorenih otoka, hrabre Bukovice, Splita, Šibenika i drugih dalmatinskih gradova i krajeva. Posebnu pažnju prisutnog naroda i vojske privlačili su delegati odjeveni u živopisne narodne nošnje svojih krajeva.

Konferencija je održana u velikoj dvorani hvarskog Arsenala uz prisustvo hiljadu i sto delegata. Svečanom otvorenju prisustvovali su predsjednik AVNOJ-a dr. Ivan Ribar, tajnik AVNOJ-a Rodoljub Čolaković, član Nacionalnog komiteta dr. Vladimir Bakarić i drugi visoki rukovodioci Narodnooslobodilačke borbe.

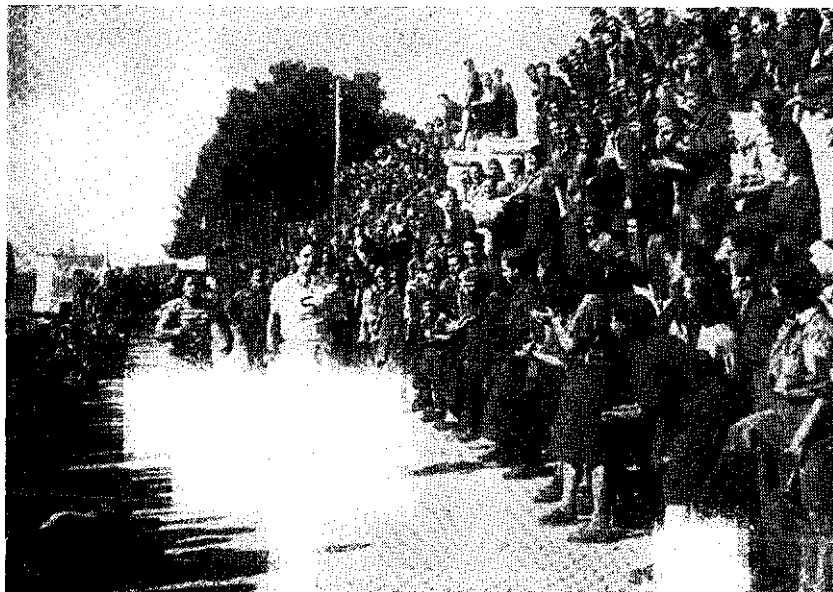
Nakon referata, što ga je podnio Vicko Krstulović, razvila se živa diskusija, u kojoj su delegati iz svih krajeva Dalmacije govorili o velikom doprinosu naroda njihova područja Narodnooslobodilačkoj borbi. Svi oni isticali su, da je narod njihova kraja već odavna prezreo sve političare bivših građanskih stranaka, koji su mu nakon bijega iz domovine stalno poručivali, da čeka, jer još nije vrijeme za borbu. Međutim —• govorili su oni — narod je poslušao glas komunista, koji su ga pozvali u borbu, i sam uzeo sudbinu u vlastite ruke.

Na konferenciji je došlo do svog punog izražaja nesalomljivo političko jedinstvo dalmatinskog naroda iskovano u vatri borbe, njegova odlučnost, da pod vodstvom maršala Tita nastavi borbu do konačnog oslobođenja zemlje.

Na kraju konferencije izabran je Oblasni odbor JNOF za Dalmaciju od 121 člana. U Izvršni odbor bio je izabran 21 delegat. Za predsjednika Oblasnog odbora JNOF izabran je Dane škarica, težak iz Šibenika, za potpredsjednika Dušan Popović, seljak iz Biskupije, i Pavao Krce, seljak iz Jabuke. Za tajnike Oblasnog od-

bora JNOF izabrani su Vicko Krstulović, pukovnik NOV iz Splita, i Drago Gizdić, radnik iz Klisa.

Odmah nakon Oblasne konferencije JNOF održano je 12. i 13. oktobra u Hvaru Drugo zasjedanje Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Dalmaciju. U prisustvu preko 800 delegata skupštinu je otvorio predsjednik Oblasnog odbora Vice Buljan. Nakon toga tajnik Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora dr. Miloš Žanko podnio je izvještaj o radu NOO od njegova prvog zasjedanja u Livnu 28.

Drugoga dana Oblasne konferencije USAOH-a u Hvaru održano je sportsko takmičenje između omladine pojedinih okruga. Na slici: trka omladinaca na 100 metara u Križnoj luci

januara 1943. godine. Posebni izvještaj o radu Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora na gospodarsko-financijskom i socijalnom, polju podnio je član Oblasnog odbora dr. Jerko Radmilović, a izvještaj o upravnoj, sudskoj, prosvjetnoj i zdravstvenoj djelatnosti član Oblasnog NOO Drago Gizdić.

Grad Hvar bio je tih dana središte još jedne značajne političke manifestacije. U njemu je održana Druga oblasna konferencija USAOH-a za Dalmaciju¹.

Omladina Dalmacije izašla je na svoju konferenciju sa zadovoljnim rezultatima postignutim u borbi za slobodu. Najveći postotak jedinica VIII. korpusa i partizanskih odreda Dalmacije sačinjavali su omladinci. Naročitu požrtvovnost i samoprijegor omladinci su ispoljavali u vršenju 'kurirske službe, u obradi zemljišta obiteljima poginulih boraca i žrtava fašističkog terora, u sakupljanju materijalnih sredstava za Narodnooslobodilačku vojsku i u nizu drugih zadataka od velike važnosti za opći uspjeh Narodnooslobodilačke borbe. Može se s punim pravom reći, da je omladina Dalmacije za sve vrijeme bila najpostojaniji stup oslobodilačke borbe dalmatinskog naroda. Omladinci delegati su i na svojoj Drugoj oblasnoj konferenciji USAOH-a još jednom manifestirali nepokolebljivu odanost mlade generacije Dalmacije stvari Narodnooslobodilačke borbe.

BORBE ZA KONAČNO OSLOBOĐENJE DALMACIJE

Oslobođenjem srednjodalmatinskih otoka, Korčule i većeg dijela Pelješca završena je prva faza desantnih operacija jedinica 26. divizije s Visa u pravcu kopna.

Konačno oslobođenje tog važnog otočkog područja nije imalo samo veliki moralno-politički efekat, već je bilo i od naročitog vojničkog značaja za Narodnooslobodilačku borbu. U prvom redu konačno je bila prekinuta neprijateljska pomorska veza između sjevernog i južnog Jadrana. Poluotok Pelješac i otoci Šolta, Hvar i Brač bili su pogodna baza u pripremama za početak novih ofenzivnih akcija jedinica 26. divizije na dalmatinsko kopno. Nakon oslobođenja ovog područja i završenih bitaka jedinice 26. divizije ostale su na njemu čitav mjesec odmarajući se i pregrupirajući svoje snage za nove velike operacije, koje su bile na pomolu.

¹ Prva oblasna konferencija USAOH-a za Dalmaciju održana je 14. 15. i 16. decembra 1943. g. u Bolu na otoku Braču.

Sredinom oktobra 1944. otpočeo je opći napad jedinica VIII. korpusa na neprijateljske snage u Dalmaciji. Za kratko vrijeme brigade 9. divizije oslobodile su Livno i u nezadrživom naletu kroz Livanjsko polje nastupale k Aržanu, Duvnu i Imotskom. Jedinice 20. divizije bile su oslobodile veći dio Cetinske doline, a u sjevernoj Dalmaciji 19. divizija, čisteći Ravne Kotare, oslobodila je Benkovac i u novim ofenzivnim akcijama sve se više približavala Šibeniku i Zadru.

Uslijed nastupanja 9. divizije na pravcu Imotski—Ljubuški i pritiskute u južnoj Hercegovini snagama 29. hercegovačke divizije, pokrenule su se njemačke snage u Boki i Dubrovačkom Primorju i formirajući snažne kolone počele da se izvlače u pravcu Metkovića i Mostara. Goneći demoralizirane njemačke jedinice u stopu, bataljoni II. dalmatinske brigade, koja operira u sastavu 29. hercegovačke divizije, razbili su dijelove njemačko-ustaških snaga u području Konavala i na prilazima Dubrovniku i 18. oktobra ušle u grad.

BORBA NA STONU I U VUKOVU KLANCU

Saznavši za događaje na jugu Dalmacije i za pokrete njemačkih trupa u pravcu Metković—Mostar, Stab 26. divizije naređuje svojoj Prvoj i XI. dalmatinskoj brigadi, da posjednu položaje na cestu Dubrovnik—Metković i u predjelu Topole presijeku odstupnicu tim njemačkim snagama.

Da bi s Pelješca, gdje se nalazila, izbila na cestu, koja iz Dubrovnika vodi za Metković, XI. dalmatinska brigada morala je najprije ovladati Stonom. A to je bio težak zadatak. Na uskoj morskoj prevlaci sve od Malog do Velikog Stona protežu se poznate stare zidine s tvrđavama Bartolomija, Korana i Kašteo. Ove tvrđave i snažne neprobojne zidine Nijemci su dogradnjom bunkera pretvorili u neprelazne prepreke. Bilo je teško pretpostaviti, da bi borci XI. brigade i uz najveći heroizam mogli slomiti neprijateljski otpor.

Pošto su dvije prethodne noći vršili vatrene prepade pod zidinama Stona, I. i II. bataljon XI. dalmatinske brigade, potpo-

mognuti artiljerijskom vatrom, prešli su u noći 17. oktobra u odlučni napad. U isto vrijeme borci III. bataljona u *čamcima* na vesla prebacili su se iz uvale Luka na drugu stranu tjesnaca, a da ih neprijatelj nije uspio primijetiti. Bosi, s cokulama u ruci, oni su išli niz rub obale sve do tri sata poslije ponoći i neopaženo se privukli na kotu Strinčara, u zaleđe njemačkih položaja na zidinama Stonske prevlake. Napad III. bataljona otpočeo je u 4 sata ujutro. Za to vrijeme ostali bataljoni XI. brigade pojačavaju napad s prednje strane, i ukliješteni neprijatelj u panici napušta položaje i bježi k tvrđavama Koruna i Kašteo. U općem kaosu, koji je nastao, velik broj Nijemaca je ubijen i zarobljen. Na Nijemce zatvorene u tvrđavama dovedeno je raketno protukolsko oružje, od čije su vatre tvrđave počele gorjeti. Nakon toga Nijemci su istakli bijelu zastavu i predali se jedinicama XI. dalmatinske brigade. Tako je u borbi na Stonu pored velikog broja ubijenih i ranjenih bilo zarobljeno 320 njemačkih vojnika i oficira.

U vrijeme, dok XI. dalmatinska brigada vodi borbu s Nijemcima na Stonu, I. dalmatinska brigada iskrcala se u područje Neum—Klek južno od Metkovića i na tom mjestu razbila neprijateljske snage, ubivši preko 200 neprijateljskih vojnika i oficira. Odmah zatim brigada kreće niz cestu Metković—Dubrovnik i na položaju Topole nailazi na velike njemačke snage, koje se povlače iz Boke i Dubrovnika. Zametnula se ogorčena borba, koja s nesmanjenom žestinom traje nekoliko dana i noći zaredom.

Upravo tada XI. dalmatinska brigada, pošto je razbila neprijatelja u Stonu, izbija na cestu Dubrovnik—Metković i udara njemačku kolonu s leđa. Ukliješteni sa svih strana, njemački su se vojnici u gomilama nabijali uz cestu, gdje ih na položaju Vukov klanac kose kao snoplje mitraljezi i artiljerija I. dalmatinske brigade. Neprijatelj je konačno bio uništen, i borba na Vukovu klancu prestala je 24. oktobra. Od njemačke kolone, koja je brojila 4.400 vojnika i oficira, 2.600 bilo je ubijeno, a 1.030 zarobljeno. U ovoj borbi jedinice I. dalmatinske brigade uništile su i zaplijenile sav njemački materijal i naoružanje, među kojim se nalazilo 60 topova, 150 motoriziranih vozila, 11 tenkova, 6 blindiranih kola i velika količina drugog ratnog materijala.

Borba na Vukovu klancu bila je jedna od najvećih bitaka I. dalmatinske brigade i ujedno jedan od najvećih njenih uspjeha postignutih u borbi s neprijateljem.

OSLOBOĐENJE SINJA, OMIŠA, MAKARSKE I SPLITA

Za vrijeme, dok su I. dalmatinska i XI. brigada vodile posljednje okršaje uništavajući neprijateljsku kolonu na cesti Dubrovnik—(Metković, jedinice XII. dalmatinske brigade napuštaju otok Brač i odlaze na kopno.

Iskrcavši se nedaleko od Omiša, u predjelu Krilo-Jesenice, bataljoni XII. brigade odmah kreću prema Omišu i Splitu. Nakon ulaska u Omiš III. bataljon je dobio zadatak, da se neopaženo u noći privuče blizu Zadvarja i na svaki način spasi hidrocentralu Kraljevac, koju su Nijemci minirali u namjeri, da je pri povlačenju dignu u zrak. Jedinice III. bataljona uspješno su izvele ovaj teški i značajni zadatak. Kad se bataljon približio centrali prikrala su se petorica najodvažnijih boraca pod same njemačke bunkere i presjekli žicu spojenu s eksplozivom. Odmah zatim na dani znak bataljon je izveo iznenadni juriš, pred kojim je neprijatelj bezglavo pobjegao. Iz Zadvarja batalion kreće u Makarsko Primorje,

Aa prilazima Splitu 25. oktobra 1944.: jedinice XII. dalmatinske brigade forsiraju rječicu Zrnovnicu pokraj porušenog mosta

gdje oslobađa Basku Vodu, Brela i Makarsku. U međuvremenu ostali bataljoni XII. dalmatinske vode borbu s neprijateljskim snagama na prilazima gradu Splitu.

Otpočinjući operacije za konačno oslobođenje Cetinske doline, jedinice 20. divizije prešle su na desnu obalu rijeke Cetine, gdje su razbile neprijateljske snage, i 25. oktobra oslobodile grad Sinj. Odmah zatim VIII. brigada kreće za neprijateljem, koji bježi, i zajedno s X. brigadom u velikoj bitki kod Dicma uništava cjelokupni sinjski garnizon, koji se pokušao probiti prema Splitu. U predvečerje tog istog dana izbili su bataljoni X. brigade na sam Klis, iz kojega je nešto ranije pobjegao ustaško-njemački garnizon.

Kad su jedinice Narodnooslobodilačke vojske ušle u Klis, neprijatelj napušta obranu Splita i preko Solina, Kaštela i Trogira bježi prema Šibeniku. U rano jutro 26. oktobra dijelovi XII. dalmatinske brigade ušli su u grad Split. Odmah za njima iz pravca Klis—Solin ulaze u grad i jedinice X. brigade 20. dalmatinske divizije.

Još prije negoli su se Nijemci povukli iz Splita u nj je neopaženo ušla jedna specijalno opremljena grupa boraca NOV, koja je uz pomoć lokalnih aktivista NOP-a posjela sve važnije objekte u gradu i tako spriječila, da ih neprijatelj dignu u zrak.

BORBA ZA OSLOBOĐENJE ŠIBENIKA

Oslobođenjem Splita i okolice došle su na to područje jedinice Prve i XI. dalmatinske brigade, odakle zajedno s ostalim snagama 26. divizije kreću u pravcu Šibenika i Drniša. Prva dalmatinska i III. prekomorska brigada dobile su zadatak, da napadnu neprijatelja i oslobode grad Šibenik, dok su XI. i XII. brigada upućene na komunikaciju Šibenik—Drniš.

Kako su već u to vrijeme jedinice 19. divizije bile oslobodile Benkovac i Skradin i zaposjele čitavo područje na desnoj obali rijeke Krke, jedina komunikacija, kojom se neprijatelj mogao izvući iz Šibenika, bila je cesta Šibenik—Drniš. Bataljoni XI. i XII. brigade dobili su zadatak, da još prije nego što otpočne napad na grad, izbiju na spomenutu cestu i napadnu neprijateljske snage, ako ove pokušaju da se izvuku prema Drnišu.

Bitka za oslobođenje Šibenika otpočela je u noći uoči 3. novembra. Dijelovi 19. divizije na desnoj obali rijeke Krke otvorili su žestoku vatru na njemačke položaje na sjeverozapadnim prilazima gradu. Za to vrijeme jedinice I. dalmatinske i III. prekomorske brigade, potpomognute tenkovima i artiljerijom, probile su prve neprijateljske linije kod mjesta Vrpolja na cesti Split—Šibenik i odmah krenule naprijed goneći neprijateljske trupe, koje se povlače prema gradu. Međutim, njemačke snage ušančene na dominantnoj uzvisini Sv. Juraj, uz samu cestu, pružile su jedinicama NOV žestoki otpor i zaustavile njihov prodor prema gradu. Tada je bila dovedena artiljerija 26. divizije, koja je dugo zasipala njemačke rovove na Sv. Jurju. Nakon toga jedinice I. dalmatinske prešle su u novi siloviti napad i u ogorčenoj borbi prsa o prsa uspjele izbaciti Nijemce s te uzvisine.

Pritisnute sa svih strana, njemačke trupe napuštaju grad. Bataljoni I. dalmatinske, III. prekomorske i dijelovi 19. sjeverodalma-

U kišno jutro 3. novembra borci Prve dalmatinske brigade ulaze u Šibenik

tinske divizije ušli su u Šibenik u zoru 3. novembra. Ža to vrijeme na cesti Šibenik—Drniš, na predjelu od Konjevrate do Pokrovnika, povela se bespoštedna borba, u kojoj je napadnuta njemačka kolona upinjala sve snage, da se izvuče prema Drnišu. Međutim, uključena jedinicama XI. i XII. dalmatinske brigade, izložena anarstnoj vatri svih automatskih oružja, neprijateljska je kolona potpuno razbijena i na kraju uništena. Na cesti su nakon borbe ležale hrpe pobijenih vojnika, uništenog oružja i razlupanih vozila. Povlačeći se zajedno s njemačko-ustaškom kolonom, u borbi blizu Konjevrate uništen je jedan čitav četnički »korpus«, koji je brojio oko 300 četnika. Dok su bataljoni XI. i XII. dalmatinske brigade na cesti Konjevrate—Pokrovnik tukli posljednje ostatke neprijateljske kolone, dijelovi XI. dalmatinske brigade već su bili oslobodili i Drniš, a zatim izbili sve do Siverića.

OSLOBOĐENJE ZADRA

Dok su brigade 26. divizije oslobađale gradove Split, Šibenik i Drniš, ostale snage VIII. korpusa oslobodile su niz drugih dalmatinskih gradova i sela. Tako su brigade 19. divizije, poslije nego su oslobodile Benkovac, Biograd, Skradin i čitavo područje na desnoj obali rijeke Krke, zajedno s bataljonima Zadarskog partizanskog odreda u noći između 30. i 31. oktobra ušle u grad Zadar. Poslije 25 godina robovanja fašističkom tuđinu, starodrevni hrvatski grad osloboden je i zauvijek vraćen svojoj zemlji.

Jedinice 9. divizije oslobodile su 31. oktobra grad Imotski s čitavim imotskim područjem, dok su brigade 20. divizije, oslobodivši Sinj i čitavu Cetinsku dolinu, konačno ušle i u gradić Vrliku, i nastupajući dalje prema Kninu, spojile se u Kosovu polju sa snagama 26. divizije VIII. dalmatinskog korpusa. Na taj način čitava Dalmacija, izuzevši grad Knin, bila je konačno oslobodena.

BORBE ZA KNIN I OSLOBOĐENJE DALMACIJE

Sve neprijateljske snage, koje u borbama za oslobodenje srednje i sjeverne Dalmacije nisu bile uništene, povukle su se u grad Knin. Početkom novembra u ovom gradu nalazila se glavnina 264

njemačke divizije, 964. artiljerijski puk, brojne ustaške snage i oko 3.500 Đujićevih četnika. Tako je na tom važnom strateškom i saobraćajnom čvorištu bila stvorena snažna neprijateljska grupacija, riješena da pod svaku cijenu drži Knin, sprečavajući daljnji prodor divizija VIII. korpusa komunikacijom Knin—Zrmanja—Gračac i drugom, koja preko Golubića i Strmice ide Unskom dolinom prema Bihaću i Posavini.

U drugoj polovini novembra 1944. Stab VIII. korpusa je odlučio, da se napadne i oslobodi grad Knin, i tako stvori mogućnost za nove zamašnije operacije njegovih jedinica u pravcu Bihaća, Like i Gorskog Kotara.

Prema planu u napadu na Knin trebalo je da učestvuju sve četiri divizije VIII. dalmatinskog korpusa. Devetnaesta divizija imala je zadatak, da izbije na komunikaciju Knin—Otrić i onemogućući izvlačenje neprijateljskih snaga prema Lici.

Dvadeseta divizija na sektoru Vrlike dobila je zadatak, da posjedne liniju: desna obala rijeke Krčić na jugu do Bosanskog Grahova na sjeveru, i da se nakon čišćenja Strmice i Golubića spoji sa snagama 19. divizije na Debelom Brdu, a zatim zajedno s njima vrši pritisak prema Kninu.

U općem planu velike Kninske operacije jedinicama 26. divizije pripao je najteži zadatak. Polazeći s juga, one su imale da razbiju neprijatelja u njegovim utvrdama na prilazima gradu i da ga nabace prema sjeveru, gdje ga očekuju brigade 19. i 20. divizije i grupa posebno formiranih bataljona pod komandom Joše Durbabe. Deveta divizija Narodnooslobodilačke vojske bila je ostavljena u korpusnoj rezervi.

Napad na Knin otpočeo je u zoru 25. novembra. Jedinicama 20. i 26. dalmatinske divizije, koje su prve ušle u borbu, neprijatelj je pružio ogorčeni otpor. Već prvog dana razvile su se borbe neslučenih razmjera. U stalnim jurišima, u bespoštednoj borbi prsa o prsa, pojedini položaji i po nekoliko puta prelazili su iz ruke u ruku. Ni drugog dana teških bojeva neprijateljska obrana nije popuštala. Naročito krvave borbe vode se na položajima južno od Knina, na kotama Lisnik, Bulajuša i Oštra Glavica. Nijemci trpe strahovite gubitke. — »Njemački poručnik zarobljen na Oštroj Glavici izjavljuje: Od dvije kompanije ostalo nas je 20. Zarobljenik s kote 308: Od cijele kompanije ostalo nas je 5. Povukli smo

se prema Kninu, ali smo vraćeni. Moramo se boriti do posljednjeg«¹.

Ali i jedinice VIII. korpusa, a naročito brigade 26. divizije, trpe velike gubitke. Napadajući na pravcu Kosovo Polje—Ramljani—Oštra Glavica, XI. dalmatinska brigada imala je preko 400 boraca izbačenih iz stroja. U danonoćnim jurišima na Oštru Glavicu gi-

Borbe za Knin, decembra 1944.: na prilazima gradu

nuli su borci, nestajale čete. U posljednjem jurišu na tu kotu zajedno s velikim brojem svojih boraca herojski je poginuo komandant III. bataljona Mile Gabrić. U krvavim borbama u rajonu sela Ljubač i Potonje I. dalmatinska je izgubila preko 50 posto svog ljudstva. Velike gubitke u ljudstvu imala je III. prekomorska i XII. dalmatinska brigada. Nakon višednevnih teških bojeva, prve linije

¹ T. Biočić: »O borbama za oslobođenje Knina«, »Slobodna Dalmacija« od 12. decembra 1944. g.

u neprijateljskoj obrani bile su probijene. Neprijatelj se tada povlači na nove, na samim prilazima gradu.

Drugog decembra u zoru otpočeo je opći i odlučni napad jedinica 26. divizije na posljednje neprijateljske položaje južno od Knina. Napad pješadije obilno su potpomogli tenkovi i artiljerija NOV. Zametnula se borba takve žestine, koju još ne pamte borci jedinica 26. divizije. Cijela Kninska kotlina bila je ovijena prašinom i dimom. I dijelovi IX. brigade 20. divizije prodrli su sa sjevera u Kninsko polje. Bataljoni Prve i XII. dalmatinske brigade probili su neprijateljsku liniju na pravcu Ljubač—Jaramaz, i Nijemci užurbano napuštaju položaje i bježe iz Knina. Dižući mostove na Krki, oni su na lijevoj obali rijeke ostavili 400 svojih vojnika, koji se plivanjem u hladnoj vodi pokušavaju spasiti od uništenja.

Međutim, neprijatelj se nije uspio izvući u pravcu Like. S obje strane komunikacije Knin—Gračac, na predjelu od Stare Straže do Prevjesa, njega su sačekale jedinice 19. divizije i potpuno uništile. Na cesti u dužini od deset kilometara ležale su hiljade leševa njemačkih vojnika, ustaša i četnika, stotine pobijenih konja, razlupanih vozila i uništenog oružja. Čitava 264. njemačka divizija potpuno je uništena. Bila je to velika, dotada najveća pobjeda jedinica VIII. korpusa, koje su konačno 3. decembra ušle u Knin i time očistile i posljednje neprijateljsko uporište u Dalmaciji.

BORBE NA ŠIROKOM BRIJEGU I MOSTARU

Nakon zamornih bitaka za oslobođenje Knina jedinice VIII. dalmatinskog korpusa dobile su zasluženi odmor. Do kraja decembra 1944. i tokom januara 1945. one su popunjavale svoje redove novim ljudstvom, usvajale novu vojnu vještinu, posebno se učeći rukovanju novim oružjem zaplijenjenim od neprijatelja.

Početkom februara, kada su već bile odmorene i spremne da nastave operacije u pravcu sjevera, neprijatelj je poduzeo očajnički korak, pokušavajući da ispadom iz Mostara ponovno proдре u južnu Dalmaciju. Tada su divizije VIII. korpusa hitno upućene na ovaj sektor sa ciljem, da se napadne i oslobodi Mostar i presijeku njemačke snage, koje su bile prodrle sve do Čapljine. I dok 9. divizija

na pravcu Goranci—Vrđi osigurava lijevi bok operacije za Mostar, u napad na grad krenule su pravcem Kočerin—Široki Brijeg—Mostar jedinice 26. a pravcem Ljubuški—Čitluk—Bojanići—Mostar brigade 19. divizije VIII. dalmatinskog korpusa.

Borba za Mostar bila je teška. Na svim napadnim pravcima neprijatelj je borcima NOV pružio izvanredno žilav otpor. Najteže borbe vodile su I. dalmatinska i XI. brigada, oslobađajući jako neprijateljsko uporište Široki Brijeg na cesti Imotski—Mostar. Ustaše su zajedno s fratrima samostana u Širokom Brijegu pretvorili samostansku zgradu u snažnu utvrdu. U dvorištu zgrade, koja dominira okolinom, bili su iskopani rovovi i postavljena višeredna minska polja. Svi samostanski prozori bili su pretvoreni u puškarnice iz kojih je dva dana i noći neprestano rigala ubitačna vatra. Tek nakon niza uzastopnih juriša, u kojima su pretrpjeli brojne gubitke,, bataljoni I. dalmatinske i XI. brigade ušli su u samostansku zgradu. Međutim i neprijatelj, koji se nakon dvodnevni^h žestokih bitaka pokušao izvući prema Mostaru, naišao je na zasjede jedinica NOV,, koje su ga napale unakrsnom vatrom i ubile preko 400 ustaša i njemačkih vojnika. Na cesti, koja iz Širokog Brijega vodi prema Mostaru, ležale su hrpe ubijenih neprijateljskih vojnika. Nakon pada Širokog Brijega put za Mostar bio je otvoren.

Borba za Mostar otpočela je u noći 13. februara. Pored divizija VIII. korpusa u napadu učestvuju i 29. hercegovačka divizija Narodnooslobodilačke vojske. Velike neprijateljske snage, koje su se zatekle u Mostaru, pružile su jedinicama NOV bjesomučan otpor. Naročito žestoke bile su borbe na pravcu nastupanja jedinice 28. divizije. O tome svjedoči i primjer I. bataljona XI. brigade, koji je tek nakon jedanaest uzastopnih juriša uspio odbaciti neprijatelja s 'kote 605. Odmah za njom nadošla je Mikuljača, kota, za koju tokom cijelog dana 13. februara traju ogorčene borbe. Tek nakon obilaznog manevra IV. bataljona koji neprijatelja napada s boka. Mikuljača je zauzeta. Tada Nijemci pale skladišta u gradu i bježe prema Jablanici. U noći 14. februara jedinice NOV ušle su u Mostar. U dubokoj noći gradom je odjeknula zvonjava zvona. Stanovništvo Mostara izišlo je na ulice i zajedno s vojskom slavilo svoje oslobođenje.

OSMI KORPUS U BORBAMA ZA KONAČNO OSLOBOĐENJE ZEMLJE — OSLOBOĐENJE TRSTA

Neprekidni niz pobjeda u borbi s neprijateljem, najprije za oslobođenje dalmatinskih otoka i obale, a zatim velike borbe i uspjesi na Kninu i Mostaru, izvanredno su bili podigli borbeni polet boraca VIII. korpusa, unijeli vjeru u neodoljivost njihove ubojite moći. Ulaskom u sastav IV. armije NOV Jugoslavije, VIII. dalmatinski korpus postaje njena najelitnija jedinica, njena udarna snaga u daljnjim borbama za oslobođenje zemlje.

U proljeće 1945. g. VIII. dalmatinski korpus u sastavu IV. armije kreće preko Like, Velebita, Gorskog Kotara i Hrvatskog Primorja prema Istri goneći pred sobom već dobrim dijelom potučene snage Nijemaca, ustaša i četnika, noseći na svojim pobjedničkim zastavama konačnu, teško izvojevanu slobodu.

Početkom maja 1945. g. njemačka je komanda naredila svojim trupama u povlačenju, da se zaustave na bivšoj talijansko-jugosla-

Berci Narodnooslobodilačke vojske nakon ulaska u Trst 1. maja 1945. g.

venskoj granici, i da koristeći već od ranije postojeće utvrde pruže jedinicama NOV odlučan otpor. Tako je na utvrđenoj liniji Sevojno—Sv. Katarina—Klana došlo do ogorčenih danonoćnih bojeva, u kojima u praskozorje konačne pobjede gine veliki broj herojskih sinova i kćeri Dalmacije. Tada je uslijedio smiön manevar 20. divizije VIII. korpusa, koja je, obilazeći Sniježnik sa sjevera, prodrła u pozadinu neprijateljske obrane i preko Ilirske Bistrice produžila za Trst oslobodivši ga 1. maja 1945. godine.

Okružene neprijateljske snage, oko 18.000 vojnika, bile su prisiljene da se predadu jedinicama Narodnooslobodilačke vojske. Oslobođenjem Trsta i čitave Istre, prestale su operacije jedinica VIII. dalmatinskog korpusa.

Tako je završila velika oslobodilačka epopeja. Dalmacija je časno ispunila svoj dug prema općoj borbi naših naroda za slobodu. Od preko 100.000 dalmatinskih boraca, ikoji su se borili u redovima NOV, velik broj njih uzidao je svoje živote u nerazorive temelje slobode i socijalizma. Domovina ih nikada ne će zaboraviti. Uspomena na njih živjet će dok je sunca, koje svijetli pod ovim našim slobodarskim nebom.

tumač kratica

ÜRS	Ujedinjeni radnički savez
SRN	Stranka radnog naroda
SDS	Samostalna demokratska stranka
JNS	Jugoslavenska nacionalna stranka
HSS	Hrvatska seljačka stranka
CK KPJ	Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
CK KPH	Centralni komitet Komunističke, partije Hrvatske
PK	Pokrajinski komitet
Dopolavoro	Fašistička organizacija za radnike
Balila	Fašistička dječja organizacija
GIL	Fašistička omladinska organizacija
GUF	Fašističko udruženje studenata
NDH	Nezavisna država Hrvatska
AVNOJ	Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
NOV i POJ	Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Jugoslavije
JNOF	Jedinstveni narodnooslobodilački front
NOV	Narodnooslobodilačka vojska
SMG	Savez mlade generacije
USAOH	Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske
AF2	Antifašistički front žena
NOP	Narodnooslobodilački pokret
NOO	Narodnooslobodilački odbor
SKOJ	Savez komunističke omladine Jugoslavije
NOB	• Narodnooslobodilačka borba
KP	Komunistička partija
KK	• Kotarski komitet
MK	• Mjesni komitet
OK	Okružni komitet

Još 1952. g. Oblasni komitet KP za Dalmaciju dao mi je zadatak, da prikupim podatke iz historije NOB-e Dalmacije, na osnovu kojih bi se sastavio jedan cjeloviti prikaz razvitka Narodne revolucije u Dalmaciji. Već početkom 1954. g. taj je posao bio priveden kraju. Međutim, rasformiranjem Oblasnog komiteta iskrsele su brojne teškoće, zbog kojih ovaj rukopis nije ranije štampan. Godine 1954. rukopis (koji je otada doživio neke preinake i dopune) predao sam Muzeju Narodne revolucije u Splitu, gdje je bio dostupan svakome, tko se zanimao za podatke o Narodnooslobodilačkoj borbi. Ukoliko u napisima, koji su na temu NOB-e Dalmacije objavljivani poslije 1954., ima istih ili sličnih formulacija, kao i u ovoj knjizi, sasvim je jasno, da u tome autor nema krivice.

Knjiga nema pretenziju da dade potpunu historiju NOB-e Dalmacije, niti sve ono, što je dalmatinski narod pridonio općoj borbi za slobodu; ona je u prvom redu prilog jednoj potpunijoj obradi Narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji.

Koliko god sam se trudio, da provjerim sve iznesene podatke, vjerujem, da su se tu i tamo potkrale i griješke. Bit ću zahvalan drugovima, koji me na njih upozore, kako bi se u jednom potpunijem izdanju mogle ispraviti.

Nije teško primijetiti, da su poglavlja, koja opisuju borbu naroda Dalmacije do kapitulacije Italije, odnosno do formiranja VIII. dalmatinskog korpusa, mnogo šire obrađena nego razdoblje od tada do oslobođenja.

Formiranjem VIII. korpusa njegove divizije vode operacije po svom karakteru mnogo bliže modernom ratovanju nego partizanskoj borbi. To je bio razlog, da sam dio NOB-e nakon kapitulacije Italije i upada Nijemaca u Dalmaciju obradio u najosnovnijim crtama, uvjeren, da će vojni povjesničari mnogo bolje i stručnije moći opisati tok frontalnih borbi i operacija s njemačkim neprijateljem.

AUTOR

S A D R Ź A J :

	Strana
PARTIJSKA ORGANIZACIJA U DALMACIJI U GODINAMA PRED DRUGI SVJETSKI RAT.	7
Lučki radnici u Metkoviću štrajkuju	12
Demonstracije u Splitu 27. jula 1938.	14
Partija i parlamentarni izbori 1938.	15
Utjecaj klerofašista i velikosrba u nekim predjelima Dalmatinske zagore	19
Novo rukovodstvo.	21
Novi štrajkovi i demonstracije.	23
Velike decembarske demonstracije i generalni štrajk radnika u Splitu	27
Sporazum Cvetković - Maček, pridonosi raskrinkavanju HSS-a u Dalmaciji.	31
Općinski izbori 1940. godine.	33
Aktivnost partije u kulturno-prosvjetnim i sportskim društvima	36
Partijska konferencija za Dalmaciju 1940. god.	41
Demonstracije od 1. septembra.	43
U 1940. godini široke narodne mase usvajaju politiku partije	47
Odjek sklapanja Trojnog pakta u narodu Dalmacije	49
Proglas Centralnog komiteta KPJ za obranu zemlje	50
Partijska organizacija Dalmacije u danima pred početak rata	51
Broj partijskih organizacija i njihovih rukovodstava u Dalmaciji u danima raspada bivše države.	52

I. GLAVA

Slom Kraljevine Jugoslavije.	57
Napad fašističke Njemačke i Italije na našu zemlju	59
Osnivanje NDH i pokušaj uspostavljanja ustaške vlasti	64

"Talijanska okupacija	67
Rimski ugovor	70
Talijani provode politiku taktiziranja	73
Djelatnost partijske organizacije u Dalmaciji, poslije kapitu- lacije Jugoslavije — Raskrinkavanje okupatora	76
Raskrinkavanje ustaša	80
Prikupljanje oružja	84
Proslava 1. maja 1941. godine	88
Ustaški pokolji u Kninskoj, Livanjskoj i Neretvanskoj Krajini	90
Pripreme za oružanu borbu	92
"Pripreme u Bukovici	94

II. GLAVA

Početak oružanog ustanka u Dalmaciji	99
Partija u danima napada Njemačke na SSSR	101
Pod utjecajem komunista omladina se ne odaziva ustaškim pozi- vima za domobranstvo	105
"U Splitu počinje izlaziti »Naš izvještaj«	107
Direktiva CK o podizanju ustanka	108
Pripreme za organizaciju Kaštelanskog partizanskog odreda	109
Pripreme u Sinju	110
Šibensko područje u prvim danima ustanka	113
Ustanak u Sjevernoj Dalmaciji	116
Veza partijske organizacije Dalmacije s Drvarom	121
Rukovodstvo nad ustanicima Kninske Krajine preuzimlju četnici	123
Ustanak u Bukovici	128
Stvaranje partizanskih odreda	130
Sinjski odred	133
Splitski odred	135
Solinski odred	138
Kaštelansko-trogirski odred	139
U Sinju su osuđeni na smrt i strijeljani prvoborci Dalmacije	140
Formiranje partizanskih odreda na Šibenskom području	145
Vodičko-zatonski odred	146
Šibenski partizanski odred	147
Primoštensko-rogoznički odred	148
Događaji u Sinjskom partizanskom odredu	149
U Bukovici formiran partizanski odred u namjeri da se pridruži odredima iz Primorja	151

Stav bivših građanskih stranaka i njihovih vođa prema NOB .	152
Rad Pokrajinskog komiteta na stvaranju Narodnog fronta za borbu protiv okupatora	154
Pokrajinski komitet uspostavlja veze i s vođama HSS-a u Splitu	161
Situacija poslije stradanja prvih partizanskih odreda	163
Stvaranje odbora Narodne pomoći i Akcionih odbora	171
Stvaranje Akcionih odbora u gradovima - Akcioni odbori u Splitu	173
Djelovanje likovnih umjetnika	177
Akcioni odbori u Šibeniku	179
Akcioni odbori formirani i na području od Trogira do Omiša	180
Grad Split u drugoj polovini 1941. godine	181
Hapšenje braće Mrduljaš	183
Na fašistički teror Split odgovara novim akcijama	184
Prve osude fašističkog Prijekog suda	186
U Dalmaciju dolazi sekretar CK KPH Rade Končar	187
Rade Končar u rukama fašista_____	200
Šibenik u borbi protiv okupatora	202
Ubistvo Škotona	203
Dubrovnik u Narodnooslobodilačkoj borbi_____	206

III. GLAVA

Novi naponi na organiziranju oružane borbe	213
Formiranje novih partizanskih odreda — Dinarski partizanski odred	215
Šibensko područje nakon stradanja prvih partizanskih odreda	219
Zločini okupatora u Vodicama i Srimi	220
Uspostavljanje veze s Bukovicom i Likom	221
Prve grupe primorskih partizana odlaze u Liku	222
Dalmatinci u Lici prvi pronose zastavu bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda	224
Dalmatinski partizani u borbama u Lici	226
Podjela Dinarskog partizanskog odreda na tri grupe	227
Prva partizanska grupa na Svilaji	229
Dinarska i Kameštrička partizanska grupa	235
Sastanak predstavnika bosanskih i dalmatinskih partizana	238
Stvaranje Štaba partizanskih odreda za Dalmaciju	239
Stvaraju se novi partizanski odredi	240
Trogirsko-rogoznički odred	242

Novi Kaštelanski odred	244
Stvaranje Cincarskog partizanskog odreda	246
Formiranje Mosorskog odreda	251
Formiranje Bukovičkog partizanskog odreda	254
Neprijateljska ofenziva na Dinari u aprilu 1942. godine	258
Formiranje IV. operativne zone	264
Krajem marta 1942. god. u Bukovicu dolazi sekretar Okružnog komiteta KP Ante Jurlin i oficir Glavnog štaba partizanskih odreda Hrvatske Rade Bulat	265
Narodnooslobodilački pokret na području planine Biokova — Ustanak u Gracu	268
Formiranje Biokovske partizanske čete	273
Prvi veći napad neprijatelja na biokovske partizane	276
Formiranje Neretvanske čete	277
Dolazak ustaše Francetića sa svojom legijom — Zauzimanje Vrgorca	281
Velika neprijateljska ofenziva na Biokovu u junu 1942.	283
Narodnooslobodilački pokret na Braču u drugoj polovini 1941. i početkom 1942. godine	284
Otok Hvar u drugoj polovini 1941. i početkom 1942. godine	287
Otok Korčula poslije napada Njemačke na SSSR	291
Otok Vis u Narodnooslobodilačkoj borbi	294
Narodnooslobodilački pokret na Pelješcu	298
Formiranje Narodnooslobodilačkih odbora — Stvaranje NOO u Splitu	302
Četnici i rukovodioci bivših građanskih stranaka u Splitu udru- žuju se u zajednički blok	307
Split nakon odlaska glavnih snaga NOP-a iz grada u partizanske odrede Dalmacije	309

IV. GLAVA

Formiranje bataljona i brigada Narodnooslobodilačke vojske	315
U Sjevernoj Dalmaciji, formirani bataljoni »Bude Borjan« i »Branko Vladošić«	317
Formiranje bataljona »Bude Borjan«	319
Borbe na Tromedi	320
Ubistvo zadarskog prefekta Vezija Orazija	325
Stvaranje Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda	327
Vojno-političko savjetovanje na Vješćić Gori	330
Tok savjetovanja	332

	Strana
Stvaranje I. dalmatinskog udarnog bataljona	334
Situacija u Kosovskoj dolini — Likvidacija četničkog vođe Paje Popovića	335
Formiranje II. dalmatinskog bataljona	342
Bataljon »Bude Borjan« u borbama na Promini	346
Partizanska žetva na padinama Dinare	351
Velika neprijateljska ofenziva na Dinaru u julu 1942.	353
Formiranje Prvog biokovskog bataljona »Josip Jurčević«	359
Brač poslije savjetovanja na Vješić Gori	366
Otok Hvar poslije vojno-političkog savjetovanja na Vješić Gori	371
Do kraja augusta 1942. tri nove grupe dobrovoljaca s otoka Korčule otišle u partizanske odrede na kopno • — Formiranje Korčulanske partizanske čete	381
Pelješac u drugoj polovini 1942. god	383
Daljnji razvoj NOP-a na mučko-lečevačkom području	386
Dolazak Vrhovnog štaba i proleterskih brigada u Livanjsko polje — Oslobođenje Livna	388
Neprijateljska ofenziva na Biokovu	397
Formiranje I. dalmatinske brigade	400
Formiranje III. dalmatinskog partizanskog odreda — Stvaranje Mosečkog bataljona	405
Formiranje i borbe Primorske čete	408
Nakon podviga u borbi s karabinjerima Ižani formiraju bataljon i odlaze na kopno	411
Neprijatelj sprema ofenzivu na Livno — Mjere partizanskog rukovodstva u onemogućavanju neprijateljskih namjera	416
Formiranje II. dalmatinske brigade	421
Neprijatelj u Dalmaciji koristi odsustvo većih partizanskih snaga i vrši nova zvjerstva u selima Dalmatinske zagore	425
U Dalmaciju odlaze dva bataljona I. dalmatinske brigade da pomognu narod u njegovoj borbi	427
Neprijateljska ofenziva na Livno	428
Treći i Četvrti bataljon I. dalmatinske brigade u Dalmaciji	431
Formiranje divizije NOV Jugoslavije • — Ulazak I. i II. dalmatinske brigade u njihov sastav	433
Formiranje III. dalmatinske brigade	434
Livno ponovno u rukama partizana	443
Prva dalmatinska brigada u napadu na Jajce	447
Partizanske akcije na moru	448
Partizanske veze na moru	450
Formiranje partizanske mornarice	453

Sjeverna Dalmacija poslije odlaska bataljona »B. Borjan« i »B. Vladušić«	458
Biokovo poslije odlaska bataljona »Josip Jurčević«	462
Stvaranje bataljona »Vid Mihaljević«	463
Formiranje IV. dalmatinske brigade	465
Biokovska radionica oružja	470
Otok Brač u drugoj polovini 1942. g	473
Otok Hvar u drugoj polovini 1942. g	478
Poslije odstranjivanja oportunisti iz rukovodstva, NOP se na Korčuli počeo naglo razvijati	481
Otok Vis u drugoj polovini 1942. g	483
Sjeverna Dalmacija početkom 1943. godine	488
Život na oslobođenoj teritoriji livanjskog područja krajem 1942. i početkom 1943. godine	489
Pristižu novi borci — Član Pokrajinskog komiteta I: Splitski početkom 1943. godine	493
Lavčević u rukama fašista	496
Neprijateljske pripreme za početak Četvrte ofenzive protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije	498
U Livnu formiran Oblasni narodnooslobodilački odbor za Dalmaciju	502

V. GLAVA

Dalmacija u vrijeme Četvrte i Pete neprijateljske ofenzive	507
Formiranje IX. dalmatinske divizije	509
Situacija u Dalmaciji poslije odlaska glavnine vojske	512;
Formiraju se novi partizanski odredi — Splitski odred	515-
Stvaranje Cetinskog partizanskog odreda	526
Formiran III. bataljon Cetinskog partizanskog odreda	533
Sjeverna Dalmacija u vrijeme Četvrte neprijateljske ofenzive	536
Pomoć ličkih jedinica	537
Formiran IV. bataljon Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda	545
Nova talijanska ofenziva protiv sjeverodalmatinskih partizana	547
Biokovo poslije IV. neprijateljske ofenzive	551
19. juna otpočeo je novi snažni napad Talijana i ustaša na Biokovo	556
Nova neprijateljska ofenziva na Biokovo — U napadu učestvuju ustaše i talijanske divizije »Bergamo«, »Murge« i »Messina«	560
Sve veći uspjesi NOP-a na Braču u 1943. godini	563
Borba hvarskog naroda u 1943. godini — Talijani pale sela i ubijaju ljude	571

Kampanja »zimске помоћи« biokovskim partizanima	574
Partizanska bolnica na Hvaru	576
Nove pošiljke hrane odlaze za Biokovo	578
Novi uspjesi NOP-a na Korčuli 1943. godine	579
Otok Vis u 1943. godini	587
Narodnooslobodilački pokret na Pelješcu 1943. _____	590
Nove partizanske akcije na moru	592:

VI. GLAVA

Pad fašizma i kapitulacija Italije	597
Dalmacija pred kapitulaciju Italije	599
Formiranje grupe udarnih bataljona	604
Prva dalmatinska proleterska brigada vraća se u Dalmaciju	605
Njemačke trupe prodiru u Dalmaciju	607
Formiranje Mučke i Omiške grupe bataljona — Objava kapitulacije — Oslobođenje Splita i drugih mjesta u Dalmaciji	608
Nijemci avionima prebacuju trupe u Sinj	611
Situacija u sjevernoj Dalmaciji	612
Razvoj događaja u srednjoj Dalmaciji	613
U Split dolaze predstavnici NOVJ radi pregovora o predaji talijanske vojske	615
U Dalmaciji buknuo opći narodni ustanak	616
Građani Splita i okolice pod Klisom brane grad od Nijemaca	619
Herojski otpor branilaca Splita — U Dalmaciju dolazi I. proleterska divizija	621
U Splitu potpisana predaja talijanskog garnizona — Vojnu vlast u gradu preuzela komanda Splitskog područja	623
Split pod bombama njemačke avijacije	628
U Splitu štampana »Slobodna Dalmacija« — Veliki miting na Botičevoj poljani	629
Stvaranje Štaba mornarice NOV Jugoslavije i pomorskih obalskih sektora	632
Formiranje VIII. dalmatinskog korpusa NOV Jugoslavije	634

VII. GLAVA

Dalmacija u borbi protiv njemačkog okupatora	641
Borbe s Nijemcima na sektoru Šibenik — Trogir	643
Uspostavljanje veze sa saveznicima u Italiji	644
Osma i. Deveta brigada NOV ponovno na trogirskom sektoru	647

• Ofenzivne akcije jedinica VIII. dalmatinskog korpusa	648
Pokušaj njemačkog iskrcavanja na otoke	650
Formiranje novih partizanskih odreda	652
Opća njemačka ofenziva u Dalmaciji i okupacija cjelokupne obale	654
Borbe na Pelješcu — Napad Nijemaca iz pravca Šibenika i Drniša	655
Borbe na Mosoru	657
Nastavak borbi na Pelješcu	658
Borbe u sjevernoj Dalmaciji i na prilazima Duvanjskom polju	659
Borbe oko Šestanovca i Zadvarja	660
Iskrcavanje Nijemaca na zadarske otoke	665
Neprijateljska ofenziva prema Livnu, Duvnu i Grahovu	667
Njemačko iskrcavanje na Korčulu	670
Odluka o povlačenju jedinica 26. divizije na Vis i utvrđivanje otoka	675
Uloga otoka Visa u Narodnooslobodilačkoj borbi	678
Otok Vis prihvatni centar izbjeglog stanovništva	683
»Hajduk« na Visu	684
Dolazak Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta na otok Vis	685
Njemačko-ustaški zločini u Dalmaciji	686
Prvi desanti jedinica 26. divizije s otoka Visa na druge dalma- tinske otoke	691
Borbe jedinica 26. divizije na Mljetu i Korčuli	692
Operacije jedinica 26. divizije i savezničke vojske na otoku Braču	,
Početak operacija za oslobođenje Dalmacije — Oslobođenje Brača, Hvara, Šolte, Korčule i Pelješca	697
Jedinstveni narodnooslobodilački front u borbi za očuvanje teko- vina NOB — Oblasna konferencija SNOF za Dalmaciju	704
Borbe za konačno oslobođenje Dalmacije	708
; Borbe na Stonu i u Vukovu klancu	709
Oslobođenje Sinja, Omiša, Makarske i Splita	711
" Borba za oslobođenje Šibenika	712
Oslobođenje Zadra — Borbe za Knin i oslobođenje Dalmacije	714
; Borbe na širokom Brijegu i Mostaru	717
Osmi korpus u borbama za konačno oslobođenje zemlje — Oslo- bođenje Trsta	719
' Tumač kratica	721
Pripomena	723

